

De Passie van de heiligen

Perpetua en Felicitas

Masterscriptie
Jan Pijkeren
26 augustus 2016

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: De Passie van de heiligen Perpetua en Felicitas	4
Hoofdstuk 2: Vergelijking van de Latijnse en de Griekse Passio	15
Hoofdstuk 3: De Acta van de heiligen Perpetua en Felicitas	31
Conclusie	46
Appendix	47
Bronvermelding	48

Inleiding

In het jaar 203 n.Chr. werd een jonge vrouw, genaamd Vibia Perpetua, in de stad Thuburbo Minus in Noord-Afrika tot de dood veroordeeld en vond samen met minstens acht anderen in de arena de dood, omgebracht vanwege hun geloof in Jezus Christus. Haar tijd in de gevangenis beschreef Perpetua in een verslag dat bekend staat als de *Passio Sanctarum Perpetuae et Felicitatis*. Dit werk heeft een grote invloed gehad op de christelijke kerk in de eeuwen die hierop volgden. Zo zijn Perpetua en Felicitas heilig verklaard, is de dag van hun dood een katholieke feestdag geworden en heeft niemand minder dan kerkvader Augustinus enkele van zijn preken aan hen gewijd.

Een van de belangrijkste redenen waarom dit werk zo hoog aangeslagen werd, ligt in het persoonlijke en eerlijke aspect van Perpetua's verslag. Ze schrijft in de eerste persoon enkelvoud en laat de lezer meevoelen met haar emoties in de gevangenis. Een dergelijk werk, geschreven door een vrouw en in de eerste persoon enkelvoud, was in de Klassieke Oudheid buitengewoon uniek. Het is dan ook niet vreemd dat de *Passio* van Perpetua tot op de dag van vandaag een veel gelezen en bestudeerd werk is.

De *Passio sanctarum Perpetuae et Felicitatis* is echter niet alleen door Perpetua geschreven. Een van de andere martelaren, een zekere Saturus, kreeg in gevangenschap een visioen en hij heeft de inhoud ervan in een kort verslag opgeschreven. Dit verslag is een daarna een belangrijk onderdeel geworden van de *Passio*. Verder bestaat de *Passio* nog uit een inleiding, een verslag van de gebeurtenissen in de arena en de dood van de martelaren en een slot. De auteur van deze drie passages is onbekend gebleven.

Van de *Passio* hebben we vandaag de dag meerdere versies over. Zo is er een Latijnse en een Griekse versie van de *Passio* en zijn er twee samenvattingen van het verhaal overgeleverd, genaamd de *Acta Perpetuae et Felicitatis*. De Latijnse en de Griekse versies lijken zo sterk op elkaar, dat de een waarschijnlijk een vertaling van de andere is. De *Acta* zijn daarentegen twee compleet andere teksten, die weliswaar grofweg dezelfde gebeurtenissen beschrijven, maar dit op zo'n andere wijze doen, dat ze een heel ander beeld geven van hoe Perpetua en de andere martelaren hun laatste dagen beleefden.

In deze scriptie onderzoek ik hoe deze vier tekstversies van Perpetua's martelaarsakte zich tot elkaar verhouden. In het eerste hoofdstuk bekijk ik onder welk genre we de *Passio* zouden kunnen scharen, geef ik een overzicht van de belangrijkste personages binnen de *Passio* en licht ik de verschillende tekstversies van het verhaal verder toe. De kern van mijn onderzoek richt zich echter op de vergelijking tussen de Latijnse en de Griekse *Passio*. Hierbij ga ik uit van het breedgedragen standpunt dat de Latijnse *Passio* de originele versie is en de Griekse versie een vertaling ervan. In het tweede hoofdstuk bespreek ik de grootste en belangrijkste verschillen tussen de twee tekstversies en probeer ik te achterhalen welke keuzes de vertaler gemaakt heeft en waarom de vertaler ervoor gekozen heeft om deze aanpassingen te maken.

Tot slot besteed ik in het laatste hoofdstuk aandacht aan de beide Acta en bekijk ik hoe zij zich verhouden tot de Passio en tot elkaar, ook weer aan de hand van de belangrijkste en opmerkelijkste verschillen, om op die manier een zo volledig mogelijk beeld te geven van de verhoudingen tussen de verschillende tekstversies.

De Passie van de heiligen Perpetua en Felicitas

Dit hoofdstuk behandelt naast enige achtergrondinformatie over de *Passio Sanctarum Perpetuae et Felicitatis* vooral de inhoudelijke kant van het werk. Voordat er in de volgende twee hoofdstukken namelijk overgegaan kan worden tot de vergelijking tussen de verschillende tekstversies is het van belang om de tekst zelf goed te begrijpen.

Achtereenvolgens wordt er in dit hoofdstuk ingegaan op de structuur, de redactie, het genre en de personages in het werk. Tot slot komen aan het eind van dit hoofdstuk de overlevering en datering van de verschillende tekstversies aan bod.

Structuur en inhoud van de Passio

De eerste twee paragrafen van het werk zijn van de hand van een onbekende redacteur. Hij benadrukt hierin bovenal het belang van Perpetua's getuigenis voor de christelijke wereld en stelt dat deze nieuwere geloofsgetuigenissen niet onderdoen voor oude voorbeelden van geloof. Daarna kondigt hij in enkele zinnen Perpetua's zelfgeschreven verslag aan. In de acht paragrafen die hierop volgen, vertelt Perpetua wat ze meemaakt in de gevangenis en hoe ze in haar vertrouwen op God verschillende beproevingen doorstaat. Zo krijgt ze drie visioenen, maakt ze de bekering van een gevangenisbewaarder mee en vertelt ze hoe haar vader haar meerdere malen van haar geloof af probeert te brengen in een poging om haar van een veroordeling te redden. Ze blijft echter standvastig en weigert haar geloof te verloochenen door aan de goden te offeren. Toch is haar vader haar wel dierbaar en ze lijdt dan ook zichtbaar wanneer haar vader tijdens haar verhoor vol wanhoop de rechtszaak verstoort en met stokslagen weggejaagd wordt. Enkele dagen voordat de jonge christenen in de arena ter dood worden gebracht, beëindigt Perpetua haar verslag. De *Passio* zelf is dan echter nog niet af. Eerst komt Saturus, een van de andere christenen die met Perpetua gevangen zitten, aan het woord. Hij beschrijft in vier paragrafen het visioen dat hij in de gevangenis kreeg, waarin hij en de andere martelaren het martelaarschap ondergaan zijn en door engelen naar een plaats in het hiernamaals gedragen worden. Hierna neemt de redacteur zelf het woord weer en vertelt in acht paragrafen hoe het de christenen verder vergaat in de gevangenis. Een van de martelaren, een zekere Secundulus, sterft al in de gevangenis, en Felicitas ondergaat rond dezelfde tijd in gevangenschap een zware bevalling. Uiteindelijk breekt het moment van de spelen aan en worden de martelaren in de arena voor de wilde dieren geworpen. Geen van hen toont echter angst. Integendeel, ze zijn verheugd dat ze waardig bevonden zijn om voor hun Heer en Meester te mogen sterven, om de krans van het martelaarschap eindelijk te mogen ontvangen. Enkele martelaren worden door luipaarden en zelfs door beren en everzwijnen gedood, terwijl er voor Perpetua en Felicitas een woeste koe los wordt gelaten. Uiteindelijk komen gladiatoren de arena in om het karwei af te maken en werden de overgebleven martelaren met het zwaard gedood. Wanneer de gladiator bij Perpetua aarzelt met de doodsteek, trekt zij zelf het

zwaard over haar keel en bevestigt daarmee eens te meer dat zij dit einde zelf gewild heeft. Tot slot spreekt de redacteur in de laatste paragraaf een korte verheerlijking uit over de martelaren en sluit daarmee de Passio van Perpetua en Felicitas af.

Tijd en plaats

We weten niet zeker waar of wanneer Perpetua en haar medechristenen gearresteerd en veroordeeld werden, omdat de Passio hier zelf weinig over loslaat. Enkel in de Griekse Passio wordt melding gemaakt van een datum: ze zouden hun martelaarschap ondergaan zijn op de νόναις Φεβρουαρίαις, op de *nonae* van februari, oftewel op vijf februari.¹ De Kerk heeft echter de *nonae* van maart aangehouden als de datum van hun martelaarschap en dit is dan ook de officiële feestdag van de heiligen Perpetua en Felicitas geworden.² Het jaartal wordt over het algemeen op 203 n.Chr. gezet, hoewel hier genoeg discussie over is gevoerd.³

Hoewel de locatie van de gebeurtenissen in de Passio ook niet vast staan, zeggen de zowel Griekse Passio als de beide Acta hier wel iets over. De Griekse Passio zegt dat de doopleerlingen ἐν πόλει Θουρβιτάνων opgepakt zijn, volgens Acta I gebeurde dit *in civitate Turbitanorum*⁴ en Acta II geeft *in civitate Turbitata*.⁵ Met alledrie de namen wordt een en dezelfde stad bedoeld, namelijk Thuburbo Minus, het huidige Tebourba in Tunesië, een plaats ongeveer vijftig kilometer van het oude Carthago af. Hoewel ook hier natuurlijk de nodige onzekerheden over bestaan, wordt dit wel gezien als de meest waarschijnlijk locatie van hun martelaarschap.⁶

Redactie

De redactie van de Passio was in handen van een anonieme redacteur, naar wie ik in het vervolg zal verwijzen met R. Ondanks deze anonimiteit kunnen we op basis van de manier van schrijven toch enkele zaken over hem⁷ te weten komen. Zo moet R een goede opleiding gehad hebben, vergelijkbaar met die van Apuleius of zelfs Augustinus, omdat zijn inleiding van een hoog stilistisch niveau is en voor een deel de opbouw volgt van het klassieke retorische *exordium*.⁸ Hij was zonder enige twijfel een toegewijd christen en kende de Schrift, zo blijkt uit de vele verwijzingen naar het Oude en Nieuwe Testament in zijn inleiding.⁹

¹ PPG, inleiding.

² Catholic Online, Sts. Perpetua and Felicity, http://www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=48.

³ Heffernan 2012, 62-65.

⁴ Acta I (API) 1.1.

⁵ Acta II (APII) 1.1.

⁶ Amat 1996, 22-25.

⁷ Hem of haar uiteraard. De identiteit van R is ons geheel onbekend, dus R zou ook een vrouw geweest kunnen zijn. Voor de leesbaarheid van dit werk gebruik ik echter enkel de mannelijke verwijzwoorden.

⁸ Heffernan 2012, 15.

⁹ E.g. PPL 1.4: "In novissimis ... somnia somniabunt", naar Handelingen 2:17 en Joël 2:28.

Vanuit het verlangen om zijn anonimiteit te doorbreken is de suggestie ontstaan dat de kerkvader Tertullianus de redacteur van de *Passio* geweest moet zijn. Tertullianus was inderdaad de eerste gezaghebbende contemporaine auteur van wie we nog werken over hebben en hij heeft net als R een goede opleiding genoten. Tertullianus zou dus heel goed de redacteur van de *Passio* geweest kunnen zijn. Hard bewijs hiervoor ontbreekt echter wel. Men zou zich ook goed af kunnen vragen waarom Tertullianus bij dit werk als enige van zijn werken anoniem is gebleven. De *communis opinio* lijkt te zijn dat we simpelweg niet weten wie de redacteur van de *Passio* is.¹⁰

Genre

In de beginfase van mijn onderzoek viel het mij op dat er in de literatuur met veel verschillende termen verwezen werd naar de *Passio Sanctarum Perpetuae et Felicitatis*. Zo werd het onder andere een dagboek, een martelaarsakte en een autobiografie genoemd. Het veelvoud aan alternatieve benamingen laat goed zien dat het niet eenvoudig is om het genre van dit werk te bepalen. Dit komt in de eerste plaats vanwege de gelaagde structuur van de tekst. Zo zijn er ten minste drie auteurs, namelijk Perpetua, Saturus en de onbekende redacteur. De aparte passages van de auteurs zijn op zichzelf echter wel aan een genre toe te wijzen.

Om te beginnen is Perpetua's verslag geschreven in de eerste persoon enkelvoud en omdat ze in de gevangenis een deel van haar leven beschrijft, is het mogelijk om haar passage een autobiografie te noemen. Het is dan echter wel een korte en eenzijdige autobiografie: ze vertelt alleen over haar ervaringen in de gevangenis en niets over hoe ze daar in de eerste plaats beland is of überhaupt iets over haar vroegere leven. Toch pleit het feit dat haar tekst in de eerste persoon enkelvoud is geschreven sterk voor een autobiografische lezing.

Perpetua's verslag is daarnaast ook wel een dagboek genoemd,¹¹ maar dagboeken, het woord zegt het al, beschrijven normaliter de gebeurtenissen dag per dag. Perpetua lijkt vooral de belangrijke gebeurtenissen te beschrijven en springt dan met een "post paucos dies" (PPL 3.5, 5.1, 7.1, 9.1) door naar de volgende noemenswaardige gebeurtenis. Ze behandelt dus niet elke dag apart en daarom lijkt de term dagboek de lading van dit werk niet goed te dekken.

Saturus' gedeelte bevat het verslag van zijn visioen dat hij in de gevangenis had. In het visioen zijn hij en de andere christenen gestorven in de arena en komen ze in de hemel, waar ze oude bekenden ontmoeten. Deze tekst is ook in de eerste persoon enkelvoud geschreven, maar beschrijft enkel de inhoud van Saturus' visioen en staat dus nog verder af van een autobiografie dan Perpetua's verslag.

¹⁰ Zie Bremmer en Den Boeft 1988, 55-56, Amat 1996, 67-70, Heffernan 2012, 8-17.

¹¹ Zie A.A.R. Bastiaensen 1988, "Heeft Perpetua haar dagboek in het Latijn of in het Grieks geschreven?" en J.N. Bremmer 2002, "Perpetua and her Diary. Authenticity, Family and Visions."

De passages die R op zijn naam heeft staan,¹² zijn behoorlijk groot in vergelijking met de gedeeltes van Perpetua en Saturus. Hij leidt de Passio eerst in met een *exordium*, praat vervolgens de beschrijvingen van Perpetua en Saturus in enkele zinnen aan elkaar, neemt daarna zelf de taak op zich om de dood van de martelaren uitvoerig te beschrijven en eindigt het geheel met een verheerlijking van de martelaren. Het grote verschil met de autobiografische passages van Perpetua en Saturus is de stijl. De inleiding is retorisch gezien van een hoog niveau¹³ en tracht de lezer door middel van logische argumentatie ervan te overtuigen dat de komende beschrijvingen wel degelijk de moeite van het lezen waard zijn. Hoewel het *exordium* op zichzelf geen retorisch werk genoemd kan worden, bevat het dus zeker invloeden vanuit de retorica.

De beschrijvingen van de dood van de martelaren door R in de paragrafen 14 tot en met 21.10 is geen droge opsomming van feiten, maar vermeldt net als Perpetua's en Saturus' verslag de gevoelens en gedachtes van de verschillende personen. Het komt dus dichterbij de buurt van de antieke biografie dan historiografie, omdat bij de laatste in de Oudheid nauwelijks tot geen aandacht besteed werd aan persoonlijke gevoelens, maar de focus meer op een beschrijving van belangrijke gebeurtenissen lag. Een biografie dekt de lading hier helaas ook niet volledig, omdat er niet een enkel persoon, maar meerdere personen centraal staan.

Tot slot valt de verheerlijking van de martelaren door R goed te scharen onder de lofzangen of hymnen. In de eerste regels van deze passage worden de martelaren in een uitroep aangesproken, wat typerend is voor een christelijke hymne, waarin God vaak op een soortgelijke manier aangeropen wordt. Geheel zonder aarzeling komt deze classificatie echter ook niet, omdat er naast de martelaren zelf ook eer wordt bewezen aan God en Jezus Christus.

Kortom, het blijkt een onmogelijke taak te zijn om de Passio in een enkel genre te proberen te passen. Het is een mengmoes van verschillende genres, variërend van (auto)biografieën tot dagboeken en lofzangen, met invloeden zowel vanuit de christelijke theologie als de klassieke retorica.

De personages in de Passio

Voor een beter begrip van de inhoud van Perpetua's martelaarsakte is het van belang om te weten wie de belangrijkste personages in het werk zijn. Hieronder wordt weergegeven wie zij waren en wat we van hen weten. Ze zijn voor de helderheid onderverdeeld in de categorieën "Martelaren", "Familie", "Geestelijken" en "Romeinen".

¹² Strikt genomen is het niet zeker of alle aan R toegeschreven passages door een en dezelfde auteur zijn opgeschreven. Er lijken echter geen aanwijzingen te zijn voor meerdere auteurs en deze suggestie wordt dan ook niet besproken in de beschikbare literatuur over de Passio.

¹³ Heffernan 2012, 8-15.

Martelaren

R noemt in zijn inleiding alleen de martelaren Perpetua, Revocatus, Felicitas, Saturninus en Secundulus. Perpetua noemt zelf niemand van de andere martelaren bij naam, behalve Saturus, die een rol heeft in haar droom. Saturus' verslag maakt enkel vermelding van Saturninus en drie verder onbesproken martelaren, te weten Iocundus, Artaxius en Quintus.

We weten niet goed wie deze martelaren precies waren. R introduceert hen in slechts een paar regels en vertelt niet meer dan dat ze gearresteerd zijn. We weten niet wat de precieze gronden voor de aanklacht waren noch op welke manier de aanhouding verlopen is. Perpetua zegt zelfs nog minder over hun arrestatie en begint *in medias res* met een discussie met haar vader, terwijl Saturus zich beperkt tot de beschrijving van zijn visioen.

De weinige feiten over de martelaren die we wel te weten komen uit de Passio, zijn gauw opgesomd. De vijf doopleerlingen Perpetua, Felicitas, Revocatus, Saturninus en Secundulus worden in de gevangenis bijgestaan door hun catecheet, hun onderwijzer in de doopleer, genaamd Saturus. Hoewel Perpetua dus slechts een doopleerlinge was, stond ze wel hoog in aanzien omdat ze van een nobele afkomst was en een goede opleiding had genoten. Verder was ze pas tweeëntwintig jaar oud, maar al wel getrouwd en ze was pas bevallen van een zoon. Deze mocht ze aanvankelijk bij zich in de gevangenis houden, maar al gauw werd haar kind van haar afgenomen en bij haar ouders ondergebracht. Hoewel hij nog een zuigeling was, verlangde haar zoon vanaf dat moment, "zoals God wil was",¹⁴ niet meer naar de borst en kreeg ook zij er geen last van.

Het feit dat Perpetua hoger in aanzien stond dan de andere doopleerlingen blijkt onder meer uit het feit dat van haar als enige een *nomen*, Vibia, naast haar *cognomen* Perpetua vermeld staat. Het was tamelijk uniek voor een vrouw in de Oudheid, zelfs voor een Romeinse *matrona*, om goed opgeleid te zijn. Heffernan omschrijft de situatie in die tijd als volgt:

"... most women who sought or displayed advanced education were vulnerable to public ridicule."¹⁵

"Thus, even within her *domus* an elite woman, despite her moral authority, had to be circumspect in certain areas, and a display of advanced education seems to have been one of them."¹⁶

Het was dus al ongebruikelijk voor een Romeinse vrouw om goed opgeleid te zijn, laat staan om zelf een werk te schrijven. Ze stierf vervolgens als martelares en dit heeft haar werk zoveel meer kracht gegeven. Wanneer we namelijk horen dat een jonge Romeinse vrouw

¹⁴ PPL 6.8: "Et quomodo Deus voluit...".

¹⁵ Heffernan 2012, 32.

¹⁶ Idem, 33.

zichzelf opofferde voor haar overtuiging, haar geloof, vragen we ons meteen af wat haar zo bewogen heeft. Wie was deze vrouw die alles overhad voor haar geloof? Doordat Perpetua haar gevoelens zo vaak laat blijken in haar verslag, geeft ze ons een kijkje in haar leven en krijgen wij langzamerhand een haar persoon. Zo leren we haar aan de ene kant kennen als een onzekere jonge moeder die het zwaar heeft in de gevangenis, maar aan de andere kant ook als een standvastige vrouw die zelfs onder grote druk van haar vader en de autoriteiten geen millimeter wijkt en vol vertrouwen de weg naar het martelaarschap kiest.

Over de andere doopleerlingen zegt de Passio praktisch niets. Zelfs over Felicitas, die toch samen met Perpetua in de titel van het werk staat, weten we niet veel. Alleen R geeft in zijn inleiding nog de informatie dat Felicitas de medeslavin van Revocatus was. Dit kan echter ook opgevat worden als christelijk jargon, in welk geval “*conserva eius*” niet met ‘zijn medeslavin’, maar met ‘zijn mededienares van Christus’ vertaald zou kunnen worden.¹⁷ Heffernan lijkt er echter van overtuigd te zijn dat ze slaven waren, te meer daar volgens hem slavennamen op –atus namelijk zeer gebruikelijk waren in Africa in die tijd.¹⁸ Het is kortom onduidelijk of Revocatus en Felicitas werkelijk slaven waren of slechts in overdrachtelijke zin, onderworpen aan hun heer en meester Jezus Christus.

Tot slot komt er aan het einde van de Passio (PPL 20.8) nog een zekere Rusticus voor. Hij is ook een doopleerling, maar in tegenstelling tot de anderen geen martelaar. Wel is hij aanwezig in de arena en staat hij Perpetua bij in haar laatste uren. Het is echter wel vreemd om te lezen dat een doopleerling in de arena aanwezig kon zijn en toch niet gearresteerd werd. Mogelijk was Rusticus een man van aanzien die bescherming genoot tegen de Romeinen of misschien had optio Pudens, die daar toen ook aanwezig was, ervoor gezorgd dat hij toegang kreeg tot de arena. De Passio scheidt hier hoe dan ook verder geen helderheid in.

Familie

Perpetua maakt in haar verslag vermelding van een vader, moeder en ten minste broers. Over haar moeder en broers vertelt Perpetua ons opvallend weinig, zeker in vergelijking met de grote rol die haar vader in haar verslag speelt. De reden hiervoor zou kunnen zijn dat haar broer en moeder, in tegenstelling tot haar vader, ook christenen zijn. In de vijfde paragraaf zegt Perpetua dat haar vader als enige “*de toto genere meo*” zich niet zou kunnen verheugen over haar lot. Als we *genere* met ‘gezin’ of ‘familie’ vertalen, kunnen we concluderen dat Perpetua’s moeder en broers ook christenen moesten zijn geweest. Omdat christenen in deze periode vervolgd werden, zou Perpetua hen met opzet buiten schot hebben kunnen houden door verder geen informatie over hen te verstrekken.

Voor de lezer die niet bekend is met het christelijke jargon kan er onduidelijkheid ontstaan over het aantal broers dat Perpetua heeft. Mannelijke medechristenen duidde

¹⁷ Hunink 2004, 27.

¹⁸ Heffernan 2012, 19.

men in een christelijke context namelijk vaak aan met *frater* en Perpetua was hierop geen uitzondering. Gelukkig kunnen we op basis van de context in de meeste gevallen met een relatief hoge mate van zekerheid zeggen of Perpetua met *frater* haar eigen broer of een medechristen bedoelt. Zo is het in paragraaf drie duidelijk dat Perpetua haar eigen broer bedoelt wanneer ze vertelt dat ze haar broer troostend toespreekt, omdat ze hem in dezelfde zin en context noemt als haar moeder.¹⁹ Het lijkt erop dat de jongen jonger is dan Perpetua, omdat hij met zijn moeder meeging en dus waarschijnlijk nog niet de leeftijd bereikt had waarop hij een eigen *familia* kon gaan stichten.²⁰ Op dezelfde manier kan het geen twijfel lijden dat Perpetua in paragraaf vier een medechristen bedoelt wanneer ze het heeft over haar *frater*. Hier betreft het iemand die haar aanspoort om een visioen te vragen van de Heer, dat ze vervolgens ook ontvangt. Uit dit visioen concluderen ze gezamenlijk dat er een passie, een lijdensweg, voor hen in het verschiet ligt.²¹ Omdat hij deze lijdensweg ook mee lijkt te gaan maken, moet het hier wel om een medechristen gaan en om niet haar eigen broer.

Een apart geval is Perpetua's verwijzing in paragraaf zeven naar een zekere Dinocrates.²² Perpetua noemt hem even verderop *frater meus carnalis*, dat aangeeft dat het hier dus om haar eigen broer moet gaan. Over hem weten we echter niets anders dan wat Perpetua hier zelf vertelt. Hij zou op zevenjarige leeftijd door een huidziekte op een afschuwelijke wijze om het leven zijn gekomen. Dit is dus een andere broer dan degene die met zijn broer Perpetua in de gevangenis is wezen bezoeken. In haar visioen ziet Perpetua Dinocrates in een situatie verkeren die sterk doet denken aan de kwellingen van Tantalus: hij lijdt en heeft hevige dorst, maar hij kan niet uit de waterbak drinken omdat de rand te hoog voor hem is. Vervolgens bidt Perpetua dagenlang om een verbetering in zijn situatie en op een gegeven moment krijgt ze weer een visioen, maar nu met een gezonde en opgewekte Dinocrates. De rand van de waterbak is verlaagd zodat hij er nu wel bij kan. Hij is vrolijk met het water aan het spelen, zoals elk zevenjarig kind zou doen.

Perpetua's vader komt voor in de paragrafen drie, vijf, zes en negen. Het begin van Perpetua's verslag beschrijft de discussie die zij met haar vader voert over het feit dat zij een christen is. Het is opvallend dat Perpetua juist dat gesprek uitkiest om haar verslag mee te beginnen en het laat volgens mij goed zien dat zij haar vader als een belangrijk persoon in haar leven ziet, ook al deelt hij haar geloof niet. Dit blijkt ook uit de vele plaatsen in haar verslag waarin ze aangeeft medelijden met haar vader te hebben omdat hij lijdt om haar lot en haar geluk niet kan begrijpen. Hij probeert haar meerdere malen over te halen om van haar geloof af te stappen, maar dat blijkt telkens tevergeefs te zijn. Perpetua heeft veel verdriet wanneer ze haar vader stokslagen ziet krijgen en wanneer hij de wanhoop nabij is

¹⁹ PPL 3.8: "sollicita pro eo adloquebar matrem en confortabam fratrem".

²⁰ Heffernan 2012, 44.

²¹ PPL 4.10: "et intelleximus passionem esse futuram".

²² PPL 7.1: "Post dies paucos, dum universi oramus, subito media oratione profecta est mihi vox et nominavi Dinocratem".

als hij haar voor de laatste keer in de gevangenis opzoekt. Toch brengt dat haar er niet toe om van haar geloof af te stappen, omdat ze de argumenten van haar vader ziet als argumenten ingegeven door de duivel. Zij laat hem dat vervolgens op niet mis te verstane wijze blijken door te wijzen op een kruikje dat verderop in de gevangenis staat. Ze vraagt haar vader of hij dat kruikje anders zou kunnen noemen dan wat het is, een kruikje. Op het te verwachten ontkennende antwoord van haar vader zegt ze dat zij net zo niet anders genoemd kan worden dan wat ze is, een christin. Deze opmerkelijke vergelijking laat geen enkele ruimte voor compromissen over en haar vader kan dit dan ook lastig verkroppen. Hij vliegt woedend op haar af “om haar ogen uit te krabben”,²³ maar vertrekt ten slotte als een verslagen man.

Een verklaring voor de nadruk op deze agressieve houding van haar vader kan liggen in het feit dat een beproeving van het geloof een bekend christelijk thema was. In het Nieuwe Testament wordt Jezus meerdere malen op de proef gesteld, waarvan de beproeving in de woestijn en zijn doodsangst in de tuin van Getsemane de meest bekende voorbeelden zijn. Perpetua zag in haar vaders aanvallende retoriek de woorden van de duivel en moet zonder twijfel ook aan Jezus' beproevingen gedacht hebben. In haar religieuze ijver zou ze heel goed haar gesprekken met haar vader wat aangedikt kunnen hebben om zich zo nog meer met haar Redder te kunnen identificeren. Dit valt natuurlijk niet te bewijzen, maar het is niet verkeerd om bij zulke passages in de Passio een zekere slag om de arm te houden.

We weten dus dat Perpetua een moeder en ten minste een broer heeft gehad die waarschijnlijk ook christen waren, een jonger broertje dat op zevenjarige leeftijd overleden was en een vader die overduidelijk geen christen was en zijn uiterste best deed om haar van haar geloof af te halen.

Geestelijken

Tertius en Pomponius waren twee diakenen die door middel van het omkopen van de wacht ervoor zorgden dat Perpetua en haar mededoopleerlingen naar een betere plek in de gevangenis gebracht werden. Perpetua had het naar eigen zeggen erg zwaar voor de verplaatsing en ze is de diakenen dan ook erg dankbaar voor hun daad, wat ze laat zien door ze in §3.7 “benedicti diacones” te noemen. Tertius wordt verder niet meer genoemd in de Passio en onze kennis over hem beperkt zich dan ook tot het bovenstaande compliment. Pomponius komt nog wel vaker voor in het werk, namelijk in §6.7 en §10.1-3. In §6.7 stuurt Perpetua Pomponius naar haar vader om haar kindje terug te vragen.²⁴ In paragraaf tien komt Pomponius voor de laatste keer langs, zij het dan in een droom van Perpetua. Hij

²³ PPL: 3.3 “ut oculos mihi erueret”.

²⁴ Moderne lezers zullen het wellicht als vreemd ervaren dat Perpetua een diaken als een boodschapper op pad stuurt. In de huidige protestantse kerken zijn diakenen namelijk meestal belast met het innen van de collecte. In de christelijke Oudheid hadden diakenen echter in de eerste plaats een dienende functie, zoals ook blijkt uit de vertaling in Lewis & Short van het Latijnse *diaconus* en het Griekse *διάκονος*: “servant”.

brengt haar naar de arena en bemoedigt haar met de zin “Wees niet bang. Ik ben hier bij jou en vecht samen met jou.”²⁵ In combinatie met de eerdere hulp van de diakenen in het zorgen voor een betere plaats in de gevangenis, schetst dit het beeld van Pomponius, en in mindere mate Tertius, die vanaf de zijlijn er alles aan doet om de martelaren in hun laatste dagen zo goed mogelijk bij te staan.

De laatste twee geestelijken die genoemd worden, zijn de bisschop Optatus en de priester Aspasius. In Saturus’ eschatologische verslag van zijn visioen ontmoeten ze Perpetua en de anderen in het hiernamaals. Ze blijken onderling een conflict te hebben waar ze zelf niet uit kunnen komen. Hoewel bisschoppen en priesters duidelijk hoger in aanzien staan dan doopleerlingen, vallen ze hen voor de voeten en smeken ze om hen weer met elkaar te verzoenen. De verklaring hiervan ligt mogelijk in het feit dat martelaren na hun dood in hoog aanzien stonden en vereerd werden. In de bovenstaande fictieve ontmoeting zouden de martelaren dus heel goed hoger in aanzien kunnen staan in de hemel dan een priester of bisschop. Heffernan voegt hier nog de suggestie aan toe dat de positie van een bisschop en priester in die tijd ook nog niet zo dominant zou zijn:

“This reinforces the point that neither the authority of the bishop nor the priest is yet paramount and that the figure of the charismatic martyr was more esteemed.”²⁶

Romeinen

Tot slot komen er in de Passio nog enkele hooggeplaatste Romeinen en een bijzondere gevangenenbewaarder voor die onze aandacht verdienen. Van hen speelt procurator Hilarianus de grootste rol in het werk. Hij wordt tweemaal bij naam genoemd, namelijk in §6.3-6 en §18.8. In paragraaf tien probeert hij Perpetua over te halen om een offer te brengen aan de Romeinse goden om op die manier “de witte haren van haar vader en haar kleine kind te sparen”.²⁷ Wanneer de vader van Perpetua vervolgens de rechtszaak dreigt te verstoren, geeft hij bevel hem met stokslagen weg te jagen voordat hij Perpetua tot de dood veroordeelt. Eenmaal in de arena zien Revocatus, Saturninus en Saturus Hilarianus ergens staan en geven ze hem met handgebaren te kennen: “Tu nos, (...) te autem Deus”, “Jij ons, maar God jou!” Op basis van deze gebeurtenissen lijkt het geen twijfel te lijden of Hilarianus was in de ogen van Revocatus, Saturninus en Saturus een hardvochtig persoon. Omdat we verder niets over hem te weten komen, blijft hij echter een tamelijk eendimensionaal personage dat maar van een kant belicht wordt.

Proconsul Minucius Timinianus wordt in §6.3 alleen genoemd om aan te geven dat Hilarianus in zijn plaats het bevel voert omdat hijzelf pas is overleden. Timinianus komt verder niet voor in andere teksten uit de eerste eeuwen n.Chr. , maar de Griekse versie van de Passio noemt hem Μίνουκίου Ὀπιπιανοῦ, waar Minicius Opimianus mee bedoeld wordt.

²⁵ PPL 10.4: “Noli pavere: hic sum tecum et conlaboro tecum”.

²⁶ Heffernan 2012, 56-57.

²⁷ PPL 6.3: ““Parce,” inquit, “canis patris tui, parce infantiae pueri””.

Deze naam is wel bekend uit externe bronnen: hij was pronconsul van de provincie Africa van 202 tot 203 n.Chr.²⁸

De gevangenebewaarder Pudens is een verhaal apart. In tegenstelling tot de andere Romeinse officieren beschreven Perpetua en R. hem opvallend positief. Volgens Perpetua had hij ontzag voor haar en de andere doopleerlingen en liet hij zijn eerbied blijken door bezoekers toe te laten tot de gevangenis. R beschrijft hoe Saturus vlak voor zijn dood Pudens toespreekt en bemoedigt. Met zijn laatste krachten doopt Saturus vervolgens Pudens' ring in zijn eigen bloed en geeft hem aan hem als aandenken. Het heeft er dus alle schijn van dat Pudens intussen ook een christen geworden is, hoewel dit niet expliciet wordt verteld.

Tekstversies van de Passio

Perpetua's martelaarsakte is overgeleverd in een Latijnse en een Griekse versie. Van de Latijnse versie zijn negen manuscripten over en van de Griekse maar één.²⁹ Dit wijst erop dat de Latijnse versie vaker gelezen werd dan de Griekse, maar het is zeker geen sluitend bewijs dat de Latijnse versie dan ook de originele versie moet zijn geweest. De vraag of Perpetua haar martelaarsakte in het Latijn of in het Grieks geschreven heeft, is al oud en ook lastig te beantwoorden. De discussie begon in het jaar 1890, toen de onderzoekers J.R. Harris en S.K. Gifford voor het eerst met een teksteditie van de Griekse versie van de Passio kwamen. Zij betoogden in hun werk dat de Griekse en niet de Latijnse versie van de Passio origineel was.³⁰ Binnen een jaar verscheen er een publicatie van J.A. Robinson, waarin hij beargumenteerde dat het Latijn wel de oorspronkelijke taal moest zijn geweest.³¹ De discussie was in gang gezet en na hen verschenen er vele publicaties waarin onderzoekers hun mening over deze kwestie gaven, meestal onderbouwd aan de hand van een tekstuele vergelijking tussen de Griekse en Latijnse Passio.³² Hier is geen absolute zekerheid uitgekomen, maar de recentere publicaties zijn wel unaniem in hun opvatting dat de Latijnse Passio de originele versie moet zijn.³³ Heffernan stelt zelfs dat de Griekse tekstversie "almost certainly" een vertaling van het Latijnse origineel moet zijn.³⁴ De mogelijkheid bestaat overigens ook dat Perpetua of Saturus in het Grieks schreven en dat R ze later eigenhandig vertaald heeft. Zoals wel vaker in dit vakgebied weten we het niet zeker, maar de *communis opinio* is tegenwoordig dat de Latijnse versie de originele versie moet zijn.

Ook de datering van de gebeurtenissen en de datering van de voltooiing van de martelaarsakte is een complexe kwestie. Ik beperk mij er toe te verwijzen naar Heffernan en Amat, die op basis van aanwijzingen in de Passio zelf en externe aanwijzingen tot de

²⁸ Heffernan 2012, 50.

²⁹ Heffernan 2012, 60.

³⁰ Harris en Gifford 1890, 1.

³¹ Robinson 1891, 3.

³² Zie Bastiaensen 1987, 415-416 en 434-437, Bastiaensen 1988, Amat 1996, 51-66, Heffernan 2012, 79-99.

³³ E.g. Amat 1996, 51-66, Heffernan 2012, 79-99, Kitzler 2015, 23-29.

³⁴ Heffernan 2012, 60.

conclusie komen dat de gebeurtenissen plaatsgevonden hebben in de maand maart van het jaar 203.^{35 36} Heffernan concludeert bovendien dat de tekst van de Latijnse Passio uiterlijk tussen het jaar 206 en 209 geschreven moet zijn.³⁷ Naast een Griekse en een Latijnse Passio zijn er nog twee versies van Perpetua's verhaal overgeleverd. Deze worden de *Acta Perpetuae et Felicitatis* genoemd en zijn een soort samenvattingen van de Passio van Perpetua. De Acta zijn overgeleverd in drie manuscripten.³⁸ De datering van de Acta is minder precies dan die van de Passio. Geschat wordt dat ze ergens eind 4^e eeuw voltooid werden.³⁹

³⁵ Amat 1996, 19-22.

³⁶ Heffernan 2012, 60-78.

³⁷ Idem.

³⁸ Amat 1996, 265.

³⁹ Idem, 269-271.

Vergelijking van de Latijnse en de Griekse Passio

De Griekse versie van Perpetua's Passio verschilt op veel punten van de Latijnse versie. Een aantal van deze verschillen zijn dermate groot dat de vraag rijst hoe deze tot stand zijn gekomen. Als we aannemen dat de Griekse versie een vertaling is van de Latijnse, kunnen we ons afvragen waarom de Griekse vertaler ervoor gekozen heeft om de inhoud daar zo sterk aan te passen. Deze vraag zal ik telkens proberen te beantwoorden wanneer ik in dit hoofdstuk de meest betekenisvolle verschillen behandel. Alvorens ik overga tot de bespreking van de tekst wil ik eerst nog aandacht besteden aan de kwestie van de taal waarin het werk oorspronkelijk geschreven is. Hier is in de afgelopen eeuwen het nodige over geschreven en hoewel mijn focus niet op deze kwestie zal liggen, wil ik deze wel kort behandelen om de lezer een beeld te geven van hoe hiernaar gekeken wordt in de verschillende onderzoeken.

Bij de vergelijking van de twee tekstversies maak ik een duidelijk onderscheid tussen de autobiografische verslagen van Perpetua en Saturus en de andere passages, die, zoals besproken in het vorige hoofdstuk, waarschijnlijk door de anonieme redacteur zijn geschreven. Deze twee gedeeltes zijn namelijk zowel inhoudelijk als stilistisch zo verschillend dat ze het beste apart besproken kunnen worden om te zien hoe de vertaler omgaat met de beide passages. Binnen het geredigeerde gedeelte van de Passio bespreek ik de titel en ondertitel apart, evenals het voorwoord en het nawoord. De inhoud van deze gedeeltes is namelijk dermate anders dan het gedeelte waarin de redacteur over de gebeurtenissen in de arena vertelt, dat deze ook het beste apart behandeld kunnen worden.

De kern zal bestaan uit de bespreking van de twee belangrijkste methodes die de vertaler lijkt toe te passen bij zijn vertaalwerk: explicitering en vereenvoudiging. Aan de hand van een aantal voorbeelden van de belangrijkste verschillen tussen de twee tekstversies onderzoek ik welke keuzes de vertaler maakt en welke aanpak hij lijkt te hebben. De voorbeelden kunnen uit de hele Passio komen, maar de laatste paragraaf bevat opvallend veel grote verschillen, dus zullen daaruit relatief veel voorbeelden behandeld worden. Verder zal ik kort ingaan op de manier waarop de vertaler omgaat met de persoonsnamen in de Passio. De autobiografische passages van Perpetua en Saturus zullen daarna onder de loep genomen worden, waarbij ook hier te zien valt hoe de vertaler middels explicitering en vereenvoudiging de Passio duidelijker tracht te maken. Ook wordt er besproken of, en zo ja in hoeverre er een verschil merkbaar is in de aanpak van de vertaler tussen de geredigeerde en de autobiografische passages van de Passio. Tot slot wordt er in de conclusie van dit hoofdstuk dieper ingegaan op de gemeenschappelijke kenmerken van de verschillen en wordt er gekeken of de aanpak van de vertaler bij de autobiografische en de geredigeerde passages verschilt.

Het origineel: Latijn of Grieks?

Zoals besproken aan het begin van dit werk, bestudeer ik de beide tekstversies van de Passio vanuit het standpunt dat het Latijn de originele versie is en dat het Grieks hiervan een vertaling is. Dit is echter geenszins een vaststaand feit en deze discussie wordt dan ook al langer dan een eeuw door tekstcritici gevoerd, zonder dat er in de loop der tijd volledige eenduidigheid bereikt is.⁴⁰ Om hier een goed onderbouwde mening over te kunnen vormen hebben onderzoekers vooral geprobeerd te bewijzen dat bepaalde passages een duidelijke vertaling uit het Grieks dan wel Latijn vormen. Daarnaast is kennis van de historische context waarin Perpetua leefde ook van belang in deze discussie, maar het lijkt zeker aannemelijk te zijn dat Perpetua, als dochter uit een welgesteld Romeins gezin, door haar goede opleiding zowel Latijn als Grieks sprak. Vandaag de dag is er wel sprake van een algemene opvatting over de vraag of Perpetua's Passio in het Latijn of in het Grieks is geschreven. Hoewel er zeker onderscheid gemaakt dient te worden tussen de verschillende onderdelen van de Passio, lijkt de consensus te zijn dat het Latijn op alle onderdelen de originele versie is.⁴¹ Heffernan is dezelfde mening toegedaan, hoewel hij niet uitsluit dat de passage van Saturus wel oorspronkelijk in het Grieks geschreven zou kunnen zijn.⁴² Ook Bastiaensen⁴³ en Amat⁴⁴ hebben dezelfde opvatting en alle drie brengen ze hun eigen argumenten naar voren, over het algemeen gebaseerd op een tekstuele vergelijking van de beide tekstversies. Zo merkt Bastiaensen bijvoorbeeld op, onder vermelding van enkele duidelijke voorbeelden, dat er vaak tegenover "een uitdrukking in fraai idiomatisch Latijn een kleurloze Griekse weergave" staat en hij ziet dit als een argument voor het Latijn als de originele taal.⁴⁵ Amat noemt daarentegen onder andere dat het Grieks veel plaatsen bevat waar er duidelijk informatie lijkt te ontbreken, terwijl het Latijn deze informatie wel geeft en zij ziet dit ook als een argument voor het Latijn als de originele taal.⁴⁶ Binnen het kader van dit onderzoek beperk ik mij er echter verder toe te verwijzen naar hun uitgebreide tekstanalyses.

Uit mijn eigen onderzoek naar de verschillen tussen de beide tekstversies is ook gebleken dat het Latijn de originele taal geweest moet zijn. Een van de vele verschillen die mij tot deze conclusie brachten bevindt zich in de derde paragraaf van de Passio, waar de voormalige doopleerlingen zojuist de doop zijn ondergaan. Perpetua vertelt ons dat zij op dat moment van de Heilige Geest ingegeven kreeg dat ze om verdraagzaamheid van het

⁴⁰ Amat 1996, 51.

⁴¹ Amat 1996, 51-55.

⁴² "I believe that Latin was the language of the original composition, certainly of those chapters attributed to Perpetua and R. While I am less sure of the chapters assigned to Saturus, even here I feel there is a better argument to be made that he, too, wrote first in Latin (...)", Heffernan 2012, 81.

⁴³ Bastiaensen 1988, 130-135.

⁴⁴ Amat 1996, 51-66.

⁴⁵ Bastiaensen 1988, 132.

⁴⁶ "Une autre constatation rend tout à fait impossible que le texte grec actuel soit l'original: il est extrêmement lacunaire.", Amat 1996, 56.

vlees moest vragen *van het water*.⁴⁷ Het Grieks is in alle opzichten hetzelfde, afgezien van een kleine toevoeging op het eind. In plaats van enkel τοῦ ὕδατος geeft het Grieks τοῦ ὕδατος τοῦ βαπτίσματος. Het ligt hier voor de hand om te stellen dat de auteur van het Grieks de opmerking *van de doop* toegevoegd heeft om de tekst begrijpelijker te maken. Omgekeerd, wanneer we aan zouden nemen dat het Grieks de originele tekst is, is het verschil lastiger te verklaren.

Tijdens de bespreking van de verschillen tussen de Latijnse en de Griekse tekstversie van de Passio ga ik dus uit van de opvatting dat dat het Latijn de taal is van de originele versie en dat de Griekse tekst er een vertaling van is.

Van de redactie

Onder de geredigeerde passages van de Passio vallen om te beginnen de eerste drie paragrafen van het werk, waarin R het verslag inleidt en Perpetua's gedeelte aankondigt. Als Perpetua klaar is met haar verslag kondigt R aan het begin van paragraaf elf in een enkele zin het autobiografische verslag van Saturus aan, die vervolgens tot en met paragraaf dertien aan het woord blijft. Hierna neemt R het stokje weer over en beschrijft hij in §14 tot en met §21.10 hoe Perpetua en de andere christenen in de arena hun einde vinden. Tot slot eindigt R het werk met een korte lofprijzing over de martelaren.

Titel en ondertitel

Hieronder volgt de titel van de Latijnse en de Griekse editie. Het Grieks geeft echter ook nog een korte inleiding die men als een soort ondertitel zou kunnen lezen. Deze ondertitel geeft extra informatie over de toedracht van dit verslag.

“Passio sanctarum Perpetuae et Felicitatis”

“Passie van de heiligen Perpetua en Felicitas”

“Μαρτύριον τῆς ἁγίας Περπετούας καὶ τῶν σὺν αὐτῇ τελειωθέντων ἐν Ἀφρικῇ· τῆ πρὸ τεσσάρων νονῶν Φευρουαρίων. Εὐλόγησον.”

“Martelaarschap van de heilige Perpetua en van hen die met haar stierven in Afrika: vier dagen voor de nonae van februari. Zegen.”

Meteen valt op dat de Griekse titel een stuk langer is en, wat misschien nog wel meer in het oog springt, dat Felicitas uit de titel weggelaten wordt. Zij wordt onder de rest van de martelaren geschaard die op die dag het leven lieten. Waarschijnlijk heeft de vertaler Felicitas met opzet weggelaten omdat haar rol in de Passio veel beperkter is dan die van Perpetua. Felicitas krijgt bij lange na niet zoveel aandacht in de Passio als Perpetua en dus is het eigenlijk vreemd dat ze in de titel op dezelfde hoogte als Perpetua geplaatst wordt. De

⁴⁷ PPL 3.5: “et mihi Spiritus dictavit non aliud petendum ab aqua nisi sufferentiam carnis.”.

vertaler was waarschijnlijk dezelfde mening toegedaan en besloot Felicitas op dezelfde hoogte te plaatsen als de andere martelaren, zodat de titel van het werk beter overeen kwam met de inhoud.

De Griekse versie voegt ook een datum- en plaatsaanduiding toe. Dit biedt de lezer die er verder onbekend mee is net wat meer achtergrondinformatie om het verslag beter te kunnen begrijpen. Op basis hiervan is het niet onlogisch om aan te nemen dat het lezerspubliek van de Griekse Passio, in ieder geval in de visie van de vertaler, verder van de beschreven gebeurtenissen afstond dan het publiek van de originele Latijnse versie en dus meer ondersteunende informatie nodig had.

Tot slot voegt de vertaler nog een wens toe aan de titel in de vorm van het enigszins vage en lastig te vertalen *Εὐλόγησον*. De meest voor de hand liggende uitleg hiervan is dat hij God om een zegen vraagt voor het werk of voor zichzelf terwijl hij schrijft. Het komt voor ons wellicht wat krom en gekunsteld over, maar voor een christelijk publiek moet dit toentertijd geen verrassing geweest zijn. Zo wordt het werkwoord *εὐλογέω* alleen al in het Nieuwe Testament 33 keer gebruikt⁴⁸ en heeft het daar de betekenis van het uitspreken van een zegen, zoals wanneer Jezus in het verhaal van de vermenigvuldiging van de broden en de vissen een zegen uitspreekt voordat hij het eten gaat verdelen.^{49 50} In de specifieke vorm van *εὐλόγησον* komt dit werkwoord echter minder vaak voor. Zo wordt het bijvoorbeeld op dezelfde formulaïsche, haast rituele manier gebruikt in de *Vita Barlaam et Joasaph*, traditioneel toegeschreven aan de 7e-eeuwse Johannes Damascenus.⁵¹

Voordat de vertaler daadwerkelijk begint met de Passio, vertelt hij in één zin kort waar de Passio over gaat. De functie ervan is vergelijkbaar met die van de abstracten waar moderne artikelen meestal mee beginnen.

“Ἐπὶ Οὐαλεριάνου καὶ Γαλιηνοῦ διωγμὸς ἐγένετο, ἐν ᾧ ἔμαρτύρησαν οἱ ἅγιοι Σάτυρος, Σατουρνῖλος, Ῥεουκάτος, Περπετούα, Φηλικητάτη, νόλαις Φευρουαρίαι.”

"Onder Valerianus en Gallienus is er een vervolging geweest, waarin de heiligen Satorus, Saturnilus, Revocatus, Perpetua en Felicitas het martelaarschap ondergingen, in de nonae van februari."

De vermelding van Valerianus en Gallienus is hier van belang, aangezien dit ons meer informatie geeft over de datering van de Griekse Passio. Deze keizers regeerden als vader en zoon in de jaren 253 tot 260 n.Chr. en dit laat zien dat deze opmerking in de Griekse ondertitel in ieder geval van na deze periode komt. Hier volgt niet automatisch uit dat de hele Griekse Passio dus pas vanaf het eind van de derde eeuw geschreven kan zijn,

⁴⁸ Word Frequency Information, The Perseus Project.

⁴⁹ Marcus 6:41.

⁵⁰ Mattheüs 14:19.

⁵¹ Johannes Damascenus, *Vita Barlaam et Joasaph*, 38, 345.

aangezien het goed mogelijk is dat deze ondertitel later is toegevoegd. De datum van de gebeurtenissen en de vermelding van de vervolging van de martelaren in deze ondertitel lijken namelijk overbodig te zijn omdat dit al in de Griekse titel wordt vermeld. Het zou daarom kunnen dat de titel en de ondertitel oorspronkelijk door verschillende auteurs, onafhankelijk van elkaar, opgeschreven zijn. Beide lijken namelijk op zichzelf een prima inleiding te zijn tot het verslag, terwijl ze elkaar enigszins in de weg lijken te zitten. Het zou kunnen zijn dat de auteur hier enkel duidelijk en volledig wil zijn en in zijn ijver om deze belangrijke geloofsgetuigenis zo zorgvuldig mogelijk te documenteren liever te veel dan te weinig zegt, maar dergelijke overlap zien we verder nergens zo sterk in de Griekse Passio. Het lijkt me dus waarschijnlijker dat de ondertitel, of dan ten minste de vermelding van de twee keizers, later aan de Griekse tekst is toegevoegd.

Voorwoord

Nu komt de vertaler eindelijk toe aan het gedeelte wat ik hier het voorwoord noem. In grote lijnen komt de Griekse versie goed overeen met de Latijnse. De belangrijkste punten en argumenten worden grotendeels onveranderd weergegeven en het Grieks voegt geen passages toe zoals bij de titel het geval was. Toch zijn er wel enkele opvallende verschillen te zien. Hieronder bevindt zich de eerste zin van de eerste paragraaf, waar meteen al iets mee aan de hand is.

“Si uetera fidei **exempla** et Dei **gratiam testificantia** et aedificationem hominis operantia propterea in litteris sunt digesta ut lectione eorum quasi repraesentatione rerum et Deus honoretur et homo confortetur, cur non et noua documenta aequae utrique causae conuenientia et digerantur?” (PPL 1.1)

“Als de oude **voorbeelden** van geloof, die **getuigen** van Gods **genade** en de opbouw van de mensen bewerkstelligen, vastgelegd zijn in teksten opdat door het lezen ervan zagezegd door de weergave van de zaken, God geëerd en de mens bemoedigd wordt, waarom zouden dan de nieuwe getuigenissen die evengoed aan beide doelen voldoen niet ook vastgelegd worden?”

“Εἰ τὰ παλαιὰ τῆς πίστεως **δόγματα**, καὶ **δόξαν** θεοῦ **φανερῶντα** καὶ οἰκοδομὴν ἀνθρώποις ἀποτελοῦντα, διὰ τοῦτό ἐστιν γεγραμμένα, ἵνα τῇ ἀναγνώσει αὐτῶν ὡς παρουσίᾳ τῶν πραγμάτων χρώμεθα καὶ ὁ θεὸς δοξασθῇ, διατί μὴ καὶ τὰ καινὰ παραδείγματα, ἅτε δὴ ἐκάτερα ἐργαζόμενα ὠφέλειαν, ὡσαύτως γραφῆ παραδοθεῖ;” (PPG 1.1)

“Als de oude **doctrines** van het geloof, die Gods **glorie tonen** en de opbouw van de mensen realiseren, opgeschreven zijn opdat wij door het lezen ervan, als door een weergave van de zaken, er baat bij hebben en God geëerd wordt, waarom zouden

dan de nieuwe voorbeelden, aangezien beide hun nut hebben, niet net zo op schrift uitgegeven worden?”

De redacteur stelt hier dat nieuwere voorbeelden van geloof niet onder hoeven te doen voor oudere, bekendere voorbeelden waarmee hij een zeker wantrouwen of scepsis bij het lezerspubliek ten aanzien van Perpetua's martelaarsakte bij voorbaat probeert weg te nemen. In de volgende paragraaf gaat hij echter nog een stapje verder door te stellen dat de meer recente voorbeelden van geloof zelfs superieur zijn aan de oude voorbeelden, omdat deze nieuwere voorbeelden tekenen en voorbodes zijn van de eindtijd. Hiermee probeert hij het werk duidelijk gezag te verlenen.

Zoals hierboven te zien valt, is de strekking van het Grieks dezelfde als die van het Latijn, op enkele details na. Twee van deze details, degene die in de tekst vetgedrukt zijn, wil ik hieronder behandelen.

Ten eerste zijn *exempla* duidelijk iets anders dan *δόγματα*: *exempla* zijn voorbeelden, wat navolging suggereert. *Δόγματα* daarentegen zijn doctrines of leerstellingen en dat verschil is interessant. Op basis van het betekenisverschil tussen deze twee woorden zouden we namelijk kunnen stellen dat de Griekse vertaler een andere kijk had op deze voorbeelden dan de Latijnse. Bij de Latijnse auteur waren het dan nog gewoon voorbeelden, maar bij de Griekse auteur waren ze al opgenomen in de leerstellingen van de kerk. Het is maar de vraag of we zo'n grote conclusie kunnen trekken uit zo'n klein verschil, maar dit verschil roept niettemin vragen op en dit zou een goede uitleg kunnen zijn.

Ten tweede is er een verschil tussen *Dei gratiam testificantia* en *δόξαν θεοῦ φανεροῦντα*. Het Latijn wijst erop hoe de oude voorbeelden van Gods genade getuigen, terwijl het Grieks juist zegt dat deze Gods glorie laten zien. Waarom de vertaler ervoor gekozen heeft om *gratiam* te vertalen met *δόξαν* in plaats van met *χάρις* is mij onbekend.⁵² Nog in dezelfde inleiding wordt het Latijnse *gratiae* (PPL 1.3) vertaald met *τῆς χάριτος* (PPG 1.3) en ook verder in het werk weet de vertaler *gratia* in vergelijkbare situaties met *χάρις* te vertalen, dus dat hij dat hier niet doet, is opvallend. Daarnaast kan *testificantia* wellicht beschouwd worden als krachtiger dan *φανεροῦντα*, maar veel verschilt dit niet en de inhoud blijft hetzelfde. Het is onduidelijk waarom de Griekse vertaler de tekst hier zo aangepast heeft. Misschien wilde hij de inhoud iets concreter maken omdat het mogelijk niet op het eerste gezicht duidelijk is hoe oude geloofsgetuigenissen Gods genade laten zien, terwijl het eenvoudiger te begrijpen kan zijn dat die teksten God roemen en eren.

⁵² Het vroegchristelijk Grieks kent immers een duidelijk verschil tussen Gods genade en Gods glorie, zie bijvoorbeeld “πάντες γὰρ ἡμαρτον καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ θεοῦ δικαιοῦμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρόσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.” (NT Rom. 3:23-24).

Explicitering

De Griekse Passio is in een groot aantal gevallen explicieter dan de Latijnse Passio. De vertaler was klaarblijkelijk van mening dat veel passages in het Latijn te vaag waren of meer uitleg nodig hadden aangezien hij de tekst op die plaatsen dikwijls zo sterk aanpast dat er geen onduidelijkheid meer kan bestaan. Het verduidelijken van de inhoud is op zichzelf in de meeste gevallen een neutrale aanpak van de vertaler wanneer de tekst inhoudelijk gezien onveranderd blijft. Het kan echter een ander geval worden wanneer hij zo ver gaat in zijn explicitering dat hij zaken toe gaat voegen die niet in het Latijn stonden. Hieronder zijn van beide gevallen enkele voorbeelden gegeven uit de door R geschreven gedeeltes van het werk.

“Et cum populus illos in medio postularet ...”

En toen het volk eiste dat zij naar het midden (kwamen) ...” (PPL 21.7)

“εἰς σφαγὴν δὲ ὁ ὄχλος ἤτησεν αὐτοὺς εἰς μέσον μεταχθῆναι ...” (PPG 21.7)

“en het volk vroeg erom dat zij naar het midden overgebracht werden **ter slachting...**”

Bovenstaande zin komt uit het einde van de Passio, waar R beschrijft hoe de martelaren op het punt staan om vermoord te worden. In de zin hiervoor wordt verteld dat de martelaren eigenlijk ergens anders, op de gebruikelijke plaats (*solito loco*) gewurgd zouden moeten worden,⁵³⁵⁴ maar hier was het volk het kennelijk niet mee eens. Het eiste dat de martelaren middenin de arena gebracht werden, zodat zij er goed zicht op hebben. Gezien de directe context is het volstrekt helder dat het volk om de martelaren vraagt met de bedoeling dat ze in de arena gedood worden en de Latijnse versie zal voor het lezerspubliek dan ook helder genoeg zijn geweest. De auteur van de Griekse versie was kennelijk een andere mening toegedaan, aangezien hij εἰς σφαγὴν, ter slachting, meent toe te moeten voegen. Hij maakt de passage hiermee nog duidelijker en explicieter dan deze al was. Hoewel het dus inhoudelijk gezien een toevoeging lijkt te zijn die wellicht ten overvloede is, wordt de inhoud van de tekst niet aangetast en lijkt de vertaler hier een neutrale aanpak te hebben in zijn vertaalkeuzes.

Het volgende voorbeeld bevat ook een plaats waar de Griekse versie een toevoeging geeft die het Latijn niet heeft om de zaken nog duidelijker te maken, maar hier lijkt de toevoeging de inhoud van de tekst toch te veranderen.

⁵³ PPL 21.7: “Exinde iam exanimis prosternitur cum ceteris ad iugulationem solito loco.”.

⁵⁴ Dit gebeurde normal gesproken inderdaad niet in de arena, maar in het zogenaamde *spoliarium*. Zie Amat 1996, 260.

“Prior Perpetua iactata est et concidit in lumbos.” (PPL 20.3)

“Perpetua werd als eerste omver geworpen en en zij viel op haar lendenen.”

“ὄθεν εἰσελθουσῶν αὐτῶν, ἡ Περπετούα πρώτη κερατισθεῖσα ἔπεσεν ἐπ’ ὀσφύος”
(PPG 20.3)

“Toen ze naar binnen kwamen, viel Perpetua als eerste, nadat ze op de horens genomen was, op haar lendenen”

Hier wordt beschreven hoe Perpetua en Felicitas in de arena door een van de wilde dieren, een wilde koe, aangevallen worden. De toegevoegde inleiding van deze zin maakt de tekst net iets duidelijker en klopt inhoudelijk natuurlijk helemaal met het Latijn. Het tweede verschil is echter interessanter: het Grieks vervangt *iactata est* met *κερατισθεῖσα*. Waar *iactata est* slechts meedeelt dat Perpetua op de grond geworpen wordt, maakt *κερατισθεῖσα* duidelijk dat ze door de koe omvergegooid wordt of, om nog preciezer te zijn, door de horens van de koe. Het Griekse woord *κερατισθεῖσα* betekent namelijk letterlijk “stoten met horens”, wat inhoudt dat Perpetua in de Griekse versie daadwerkelijk geraakt wordt door de horens van de koe. Dit zorgt toch voor een klein, maar mogelijk belangrijk verschil, aangezien ze hierdoor waarschijnlijk ernstig gewond zou raken. Het verhaal geeft verder geen enkel commentaar over haar verwondingen, en ze sterft pas later door de hand van een gladiator. Deze Griekse toevoeging gaat dus mogelijk iets te ver omdat het kan suggereren dat ze door de horens van de koe verwond is geraakt, iets dat geenszins uit het Latijn opgemaakt kan worden.

Waar de bovenstaande kwestie nog tamelijk onschuldig kan lijken, heeft het volgende en laatste voorbeeld uit deze categorie grotere implicaties. Dit is een opmerking in de Griekse tekstversie die in het Latijn nergens te vinden is en dus in haar geheel door de vertaler aan het verhaal is toegevoegd.

“... ἠσχύνοντο γὰρ ὀλίγους μάρτυρας ἔχειν ἐπὶ τῷ μακαρίῳ θανάτῳ αὐτῶν.”
(PPG 21.7)

"... want ze schaamden zich ervoor weinig martelaren te hebben voor hun gelukzalige dood."

Deze opmerking bevindt zich kort na de hiervoor besproken passage. De zin ervoor, die wel in het Latijn te vinden is, vermeldt dat de martelaren van de grond opstonden. Het Latijn geeft aan dat ze opstonden om door de arena te gaan lopen, maar het Grieks voegt daar dus nog deze uitleg aan toe. De inhoud van de zin is enigszins cryptisch en heeft waarschijnlijk te maken met het positieve beeld van het martelaarschap dat door het hele werk heen aanwezig is. Zoals duidelijk blijkt uit de verheerlijking van de martelaren in het slot en uit de handelingen van de martelaren zelf, was het martelaarschap volgens de auteurs iets om

naar te streven en in paragraaf achttien wordt het zelfs aangeduid als een dag van zege.⁵⁵ Dit ging zelfs zo ver dat sommigen uit eigen beweging de dood opzochten, zoals hier lijkt te gebeuren. De volgende zin vertelt ons namelijk dat de martelaren “vrijwillig opstonden en zich verplaatsen waarheen het volk maar wilde”,⁵⁶ als lammeren die naar de slachtbank werden geleid. Voor het Griekse publiek, dat, zoals we intussen gezien hebben, minder bekend leek te zijn met de cultuur en de beweegredenen van deze vroegchristelijke martelaren, was deze beschrijving mogelijk nogal lastig te begrijpen. Het is waarschijnlijk vanwege dit onbegrip dat de Griekse auteur zich genoodzaakt zag om bovenstaande zin toe te voegen. Het geeft namelijk een reden voor de gretige medewerking van de christenen: ze schaamden zich dat er maar zo weinig martelaren waren. Hoewel deze bewering wellicht meer vragen opwerpt dan ze beantwoordt, lijkt het toch een poging te zijn tot verduidelijking van deze lastig te begrijpen wereld van de martelaren.

Vereenvoudiging

Vereenvoudiging komt bijna net zo vaak voor als en verschilt inhoudelijk niet eens zoveel met de groep van explicitering. Het doel van de vertaler is bij beide groepen in de kern ook hetzelfde, namelijk de tekst duidelijker te maken voor zijn publiek. Toch betreft het hier wel een op zichzelf staande groep verschillen. Waar we bij explicitering gezien hebben dat de vertaler de tekst dikwijls expliciet en overdreven duidelijk probeert te maken, doet hij hier juist zijn best om de zaken eenvoudig en simpel te houden. In plaats van informatie ter verduidelijking toe te voegen, laat hij hier met opzet gegevens weg die volgens hem overbodig zijn en geeft hij ingewikkelde en lange passages bondiger en basaler weer.

“... ut gladio penetranti in eorum corpore oculos suos comites homicidii adiungerent” (PPL 21.7)

"... opdat ze, wanneer het zwaard hun lichaam binnendrong, hun ogen als deelnemers aan de moord zouden verbinden"

“... ὅπως διὰ τῶν ἁγίων σωμάτων ἐλαυνόμενον τὸ ξίφος θεάσωνται” (PPG 21.7)

"opdat ze het zwaard door de heilige lichamen zouden zien gaan"

Het grammaticale onderwerp van deze bijzin is het volk in de tribunes van de arena, dat zojuist had geëist dat de martelaren middenin de arena gedood zouden worden. Inhoudelijk verschillen de twee zinnen amper met elkaar, maar het Grieks is duidelijk korter en eenvoudiger te begrijpen. De vertaler heeft waarschijnlijk gevonden dat het Latijn, hoe eloquent de zin ook moge zijn, de zaken onnodig complex weergeeft.

⁵⁵ PPL 18.1: “Illuxit dies victoriae illorum”.

⁵⁶ PPL 21.7: “et se quo volebat populus transtulerunt”.

Namen

In de Passio worden veel verschillende personen bij naam genoemd: niet alleen de martelaren zelf, maar ook andere christenen, enkele Romeinse officieren en zelfs de keizer in hoogsteigen persoon. In verreweg de meeste van deze gevallen wordt de naam in de Griekse versie van de Passio eenvoudigweg getranslitererd. Voorbeelden zijn Perpetua, Tertius, Satorus, Hilarianus en Dinocrates, die in het Grieks respectievelijk Περπετούα, Τέρτιος, Σάτυρος, Ἰλαρίανός en Δεινοκράτης genoemd worden. Afgezien van de uitgangen en enkele letters 'i' en 'u' die met 'ει' en 'ου' worden vervangen, zijn deze namen onveranderd gebleven. De namen Felicitas en Saturninus zijn een ander verhaal. Felicitas wordt in het Grieks zowel met Φηλικητάτη⁵⁷ als met Φηλικιτάτη⁵⁸ aangeduid, terwijl Saturninus in het Grieks zowel Σατουρνῖλος⁵⁹ als Σατορνῖλος⁶⁰ wordt genoemd. De Latijnse equivalent van deze naam zou Saturnilus zijn, dus het lijkt erop dat de Griekse versie hier een andere bron aangehouden heeft. Wel blijft het vreemd dat de namen van Felicitas en Saturninus binnen de Griekse versie zelf op twee verschillende manieren gespeld worden. Waarschijnlijk zijn dit niet meer dan eenvoudige spelfouten, maar het is opvallend dat het twee keer voorkomt bij de namen van zeker niet de minsten van de martelaren.

In 7.9 geeft het Latijn de informatie dat de spelen gehouden zullen worden op de verjaardag Getae Caesaris. Dit is belangrijke informatie omdat dit de datering en historiciteit van het werk ondersteunt, en het is dus des te wonderlijker dat het Grieks de naam van de keizer volledig achterwege laat. Er lijkt geen overtuigende reden te zijn waarom de vertaler ervoor gekozen heeft om zijn naam niet te vermelden, behalve één: de damnatio memoriae van keizer Geta in 212. Heffernan beargumenteert overtuigend dat het Latijn vóór 212 en het Grieks ná 212 is opgeschreven en de tweede dus te kampen had met de consequenties van de damnatio memoriae en de naam van Geta dus moeilijk kon gebruiken.⁶¹

Nawoord

Het nawoord van de redacteur is in de Griekse vertaling een tamelijk opvallend onderdeel van de Passio, omdat hier het Latijn niet zo precies wordt nagevolgd als het in de rest van het werk over het algemeen het geval is. Complete zinsdelen worden weggelaten of toegevoegd en de inhoud verandert soms zo sterk dat we moeilijk van een vertaling kunnen spreken. Hieronder volgt het eerste punt waar het Grieks duidelijk afwijkt van het Latijn.

“O vere vocati et electi in gloriam domini nostri Iesu Christi! quam qui magnificat et honorificat et adorat, utique et haec non minora veteribus exempla in aedificationem Ecclesiae legere debet...” (PPL 21.11)

⁵⁷ PPG, ondertitel.

⁵⁸ PPG, 15.1.

⁵⁹ PPG, ondertitel.

⁶⁰ PPG 18.7.

⁶¹ Heffernan 2012, 84-87.

“O waarlijk geroepenen en uitverkorenen tot de glorie van onze heer Jezus Christus! Alwie deze [glorie] verheerlijkt, vereert en aanbidt, moet deze voorbeelden, geenszins minder dan de oude [voorbeelden], lezen tot opbouw van de Kerk...”

“Πῶς μεγαλύνωμεν ὑμᾶς ἢ μακαρίσωμεν, γενναιότατοι στρατιῶται; Οὐχ ἦσσον τῶν παλαιῶν γραφῶν, εἰς οἰκοδομήν ἐκκλησίας ἀναγιγνώσκεσθαι ὀφείλει ἡ πανάρετος πολιτεία τῶν μακαρίων μαρτύρων...” (PPG 21.11)

“Hoe kunnen wij jullie verheerlijken of prijzen, o zeer eerbiedwaardige soldaten? Het is nuttig om het zeer deugdzame doen en laten van de gelukzalige martelaren te leren kennen, niet minder dan de oude schrijvers, tot opbouw van de Kerk...”

Zoals hier te lezen valt, verschilt het Grieks enorm van het Latijn, zowel qua structuur als qua inhoud. Zo staat de uitroep “O waarlijk geroepenen en uitverkorenen tot de glorie van onze heer Jezus Christus” tegenover de vraag “Hoe kunnen wij jullie verheerlijken of prijzen, o zeer eerbiedwaardige soldaten?”, is het harde *debet* vertaald met ὀφείλει en specificceert het Grieks niet de doelgroep van de mensen die deze voorbeelden zouden moeten leren kennen. Mogelijk is hier sprake van vereenvoudiging, omdat “waarlijk geroepenen en uitverkorenen” te abstract over zou kunnen komen, maar het volgende evenzeer opvallende verschil wekt de suggestie dat hier meer aan de hand is.

“...ut nouae quoque uirtutes unum et eundem semper Spiritum Sanctum usque adhuc operari testificentur, et omnipotentem Deum Patrem et Filium eius Iesum Christum dominum nostrum...” (PPL 21.11)

“...zoals ook deze nieuwe blijken van moed getuigen dat een en dezelfde Heilige Geest tot op de dag van vandaag actief is, en de almachtige God de Vader en Zijn Zoon Jezus Christus onze Heer...”

“...δι' ὧν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ πατρὶ τῶν αἰώνων, ἅμα τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ υἱῷ, τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, σὺν ἀγίῳ πνεύματι...” (PPG 21.11)

“...door middel van wie wij roem omhoog zenden naar de Vader der eeuwen, en tegelijkertijd naar Zijn eniggeboren Zoon onze Heer Jezus Christus, met de Heilige Geest...”

De redacteur maakt hier een punt dat vergelijkbaar is met het argument waarmee hij het werk in de inleiding van de Passio opent, namelijk dat recentere voorbeelden van groot geloof zeker niet onderdoen voor oudere en bekendere voorbeelden. Het Grieks snijdt dit hier echter niet aan en komt in plaats daarvan met iets opmerkelijks: “... door middel van wie wij roem omhoog zenden naar de Vader der eeuwen”. De auteur lijkt hiermee te willen

zeggen dat de martelaren na hun dood als een soort tussenpersonen fungeerden tussen God en de mens. Christenen zouden dan bijvoorbeeld tot de martelaren kunnen bidden om iets gedaan te krijgen bij God. Het is maar de vraag of we dit daadwerkelijk in het Grieks moeten lezen, maar heiligen vervulden in de christelijke kerken op den duur wel onder andere de rol van tussenpersoon, door middel van wie je iets gedaan zou kunnen krijgen. Mogelijk wilde de vertaler dit onderdeel van de christelijke praktijk benadrukken om zo de Passio een wat pragmatische kant te geven. De lezers krijgen zo niet alleen kennis van Perpetua's martelaarschap, maar worden er ook aan herinnerd welke functie martelaren nu nog hebben.

Het verschil in opvatting van de christelijke leer zien we trouwens ook in de naamgeving van de Heilige Geest, de Vader en de Zoon. Het Latijn plaatst de Geest vooraan, terwijl het Grieks deze in een losse bijstelling helemaal achteraan erbij plakt, en waar het Latijn de Vader omschrijft als almachtig, geeft het Grieks aan dat de Zoon "eniggeboren" is. De focus lijkt in het Latijn op de Heilige Geest te liggen en in het Grieks eerder op de Vader. Inhoudelijk gesproken verandert dit natuurlijk niet veel aan de betekenis van de zin, maar omdat het hier de belangrijkste figuren van het christelijk geloof betreft, is de naamgeving natuurlijk wel een kwestie van belang. De verschillen zijn zo opvallend dat deze nieuwe volgorde lastig weg te verklaren valt door bijvoorbeeld een eenvoudige stijlkeuze. Waarschijnlijk is de verschuiving van de focus van de Heilige Geest naar God de Vader een bewuste keuze geweest van de vertaler en paste deze weergave beter bij het gedachtegoed van zijn Griekse publiek.⁶²

Autobiografische passages

Ook in de autobiografische passages van Perpetua en Saturus zijn er genoeg plaatsen te vinden waar het Grieks niet goed overeenkomt met het Latijn. Zo is het duidelijk dat de vertaler er ook hier niet voor terugdeinsde om de teksten duidelijker te maken door middel van explicitering en vereenvoudiging. Dat hij hiermee de woorden van de martelaren Perpetua en Saturus zelf veranderde, lijkt geen significant verschil te hebben gemaakt. Zoals we echter ook gezien hadden bij de geredigeerde passages doet de vertaler duidelijk zijn best om dicht bij het Latijn te blijven en zijn de verschillen vaak inhoudelijk goed vergelijkbaar.

Explicitering

Het onderstaande citaat betreft een belangrijke scène in de Passio. Perpetua en een onbekend aantal andere christenen⁶³ zijn zojuist gedoopt en ze krijgt op dat moment een ingeving van de Heilige Geest.

⁶² Amat 1996, 262.

⁶³ Perpetua spreekt hier slechts over "wij": *...baptizati sumus*, (PPL 3.5). Dit doet zij vrijwel overal en het lijkt aannemelijk dat ze in al deze gevallen de doopleerlingen bedoelt die in de inleiding van het werk bij naam genoemd zijn.

“... et mihi Spiritus dictavit non aliud petendum ab aqua nisi sufferentiam carnis”
(PPL 3.5)

“... en de Geest droeg mij op niets anders te vragen van het water dan verdraagzaamheid van het vlees”

“... καὶ ἐμὲ ὑπηγόρευσεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον μηδὲν ἄλλο αἰτήσασθαι ἀπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ βαπτίσματος εἰ μὴ σαρκὸς ὑπομονήν.” (PPG 3.5)

“... en de Heilige Geest droeg mij op niets anders te vragen van het water van de doop dan verdraagzaamheid van het vlees.

Bij een zo minutieus precieze navolging van het Latijn die de vertaler hier laat zien, vallen zijn toevoegingen des te duidelijker op en wordt het zeer onaannemelijk dat deze er niet met opzet door hem erbij gezet zijn. De Griekse zin is een perfecte vertaling van het Latijn, op twee toevoegingen na: τὸ ἅγιον en τοῦ βαπτίσματος. De eerste toevoeging valt het meeste waarschijnlijk onder de categorie van explicitering te plaatsen, omdat het op het eerste gezicht de term “Geest” lijkt te verduidelijken, namelijk de heilige geest. Hoewel men zich natuurlijk af kan vragen in hoeverre dit voor het publiek werkelijk onduidelijk was, is het waarschijnlijk dat dit slechts een kwestie van idioom is. In het Nieuwe Testament wordt de Heilige Geest over het algemeen aangeduid met τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, dus het lijkt hier toch niet zozeer een kwestie te zijn van verduidelijking, maar eerder een kwestie van conventioneel vroegchristelijk Grieks taalgebruik.

De tweede toevoeging heeft wel duidelijk als functie om de zin te verduidelijken voor de Griekse lezers. Het Latijn kan namelijk nogal cryptisch overkomen voor de lezers die onbekend zijn met de rituelen en terminologie in de vroegchristelijke samenlevingen. *Aqua* staat voor het water van de doop die de martelaren zojuist zijn ondergaan en deze rituele daad wordt wel gezien als het begin van een nieuw leven en redding van de ondergang.⁶⁴ Perpetua's grootste angst was op het moment volgens haar dus niet de aankomende gruwelijke gevechten in de arena, maar de mogelijkheid dat zij tijdens de beproevingen haar vastberadenheid of zelfs haar vertrouwen in de Heer zou kunnen verliezen. Daarom vraagt ze om lichamelijke verdraagzaamheid of “draagkracht van het vlees” van het vlees en linkt ze deze vraag aan het belangrijke moment waarop zij in feite gered werd, haar doop. Omdat mogelijk niet iedereen deze theologische redenering bij het lezen van het woord *aqua* direct zou begrijpen, heeft de vertaler er waarschijnlijk voor gekozen om dit enigszins toe te lichten met de toevoeging τοῦ βαπτίσματος, van de doop. Ook dit voorbeeld lijkt weer in de richting te wijzen van de veronderstelling dat het Griekse lezerspubliek verder van de

⁶⁴ Westra, “Doop in het vroege christendom”, in *Lucepedia. Digitale theologische encyclopedie*, <https://www.lucepedia.nl/dossieritem/doop-in-de-vroege-kerk-oorsprong/doop-in-de-vroege-kerk-oorsprong>.

gebeurtenissen afstond dan het Latijnse lezerspubliek, aangezien de vertaler duidelijk zijn best blijft doen om de tekst zo duidelijk mogelijk in het Grieks om te zetten.

Vereenvoudiging

Het volgende voorbeeld komt uit paragraaf zes van de Passio, waarin Perpetua beschrijft hoe zij en haar christelijke medegevangenen door de procurator Hilarianus verhoord worden. Terwijl Perpetua door hem verhoord wordt, verstoort haar vader de zitting door haar over te proberen te halen om haar geloof af te zweren. Met haar zoon bij zich smeekt hij haar, overmand door emoties: “Spaar de witte haren van je vader, spaar je jonge kind”.⁶⁵ Het verstoren van de zitting valt vanzelfsprekend niet in goede aarde bij de procurator en zijn mannen en Perpetua’s vader wordt dan ook met stokslagen weggedreven, waarna Perpetua, die overigens geheel ongevoelig leek te zijn voor haar vaders smeekbeden, het volgende opmerkt:

“...et doluit mihi casus patris mei, quasi ego fuissem percussa” (PPL 6.5)

“... en ik had verdriet om het lot van mijn vader, alsof ik zelf geslagen was”

“κάγώ σφόδρα ἤλγησα” (PPG 6.5)

“en ik had veel verdriet”

De vertaler had duidelijk geen boodschap aan de uitgebreide manier waarop het Latijn vertelt dat Perpetua verdriet had, en beperkte zijn eigen omschrijving tot het minimum: “ik had veel verdriet.” Zo zijn er door heel Perpetua’s verslag heen meerdere plaatsen te noemen waar het Latijn haar gedachten uitgebreider en genuanceerder weergeeft dan het Grieks. Door deze zaken zo kortaf weer te geven, begeeft de vertaler zich op glad ijs, omdat het te betwijfelen is of de tekst door deze aanpassingen duidelijker is geworden. Het Latijn geeft tenminste aan waar Perpetua precies verdriet om had en hoe ze dat ervaarde. Dit geeft belangrijke extra informatie over het karakter van Perpetua, iets wat natuurlijk een cruciaal onderdeel vormt van het verslag. De Passie van Perpetua is juist zo bekend geworden vanwege het persoonlijke aspect dat door heel Perpetua’s verslag zo goed te lezen is. Juist omdat we ons een beeld kunnen vormen van wat voor een vrouw Perpetua was en wat haar dreef om met de dood voor ogen te blijven volharden in haar geloof, spreekt dit verslag ons vandaag de dag nog zo aan. Zonder deze autobiografische passages zou de Passio Perpetuae et Felicitatis nu nooit zo’n bekend en hooggewaardeerd werk geweest zijn. Door een van die persoonlijke tinten hier weg te halen, begeeft de vertaler zich in een richting waarvan de doeltreffendheid ernstig te betwijfelen valt.

⁶⁵ PPL 6.3: “Parce,” inquit, “canis patris tui, parce infantiae pueri”.

Conclusie

Wanneer we de besproken verschillen in ogenschouw nemen, kunnen we vaststellen dat de auteur van de Griekse Passio een duidelijke en nauwkeurige vertaling van het Latijn probeert te geven en daar over het algemeen ook goed in slaagt. Zijn publiek stond verder van de besproken gebeurtenissen af dan het publiek van de Latijnse versie en daarom op meerdere plaatsen in de tekst pogingen gedaan om zijn Griekse tekst begrijpelijk te maken voor een publiek dat relatief onbekend was met de gebruiken en de terminologie zoals gebezigd in de Latijnse Passio. Complexe beschrijvingen van gebeurtenissen werden beknopt en helder vertaald en christelijke termen die voor sommigen nogal raadselachtig over kunnen komen, werden met een enkele toelichting begrijpelijker gemaakt. Soms lijkt de vertaler hier echter wel wat in doorgeschooten te zijn wanneer er twijfelachtige informatie wordt toegevoegd of juist interessante informatie wordt weggelaten, enkel en alleen om het overzichtelijk te houden. Voor ons als lezer is het interessant om door te krijgen hoe Perpetua zelf tegen belangrijke of heftige gebeurtenissen aankijkt, omdat we dan een beter beeld krijgen van de persoon Perpetua en we ons met haar kunnen identificeren. Wanneer de vertaler ook op die plaatsen de zaken vereenvoudigt, verhoogt hij wellicht de leesbaarheid van het werk, maar mist hij juist datgene wat de Passio zo groot heeft maakt: het persoonlijke aspect van Perpetua's 'dagboek'.

Verder is er geen duidelijk verschil merkbaar tussen de aanpak van de vertaler in de geredigeerde en de autobiografische passages. Enkel in het laatste hoofdstuk van de Passio zien we een opvallende stijging van het aantal verschillen tussen het Latijn en het Grieks. Dit had duidelijk te maken met het feit dat dit hoofdstuk voornamelijk als doel had om het publiek aan te spreken en het belang van deze gebeurtenissen in te prenten, in plaats van het beschrijven van de gebeurtenissen, zoals in de rest van het verslag. Hierbij speelt het beeld dat de auteur heeft van zijn verwachte publiek natuurlijk een grote rol en dit beeld was duidelijk anders bij de vertaler dan bij de auteur van de Latijnse tekst. Verder hebben we geen grote verschillen gezien tussen de geredigeerde en autobiografische hoofdstukken van de Passio. Bij beide onderdelen zien we de kenmerkende vertaalstrategieën van explicitering en vereenvoudiging, hoewel de impact ervan bij de autobiografische passages, die toch de kern vormen van het hele werk, wellicht als groter gezien kan worden dan bij de geredigeerde passages.

Het blijft frappant hoe het Grieks op sommige plekken in de Passio zeer accuraat uit het Latijn vertaald is en het op andere plekken enorm van het Latijn verschilt. Dit komt waarschijnlijk doordat de vertaler aan de ene kant getracht heeft om het Latijn inderdaad zo nauwkeurig mogelijk te vertalen, met als doel om het verhaal van Perpetua's marteldood grotendeels onveranderd voor zijn Griekse publiek beschikbaar te maken, maar aan de andere kant ook zijn best gedaan heeft de tekst zo begrijpelijk mogelijk te maken, wat op zijn beurt weer als doel lijkt te hebben dat er zoveel mogelijk mensen van deze belanghebbende gebeurtenissen kennis kunnen nemen. De vertaler heeft, om het zo te

zeggen, een solide poging gedaan om de kloof tussen de belevingswereld van het publiek van de Latijnse Passio en het publiek van de Griekse Passio te overbruggen door middel van zijn heldere en begrijpelijke vertaling.

De Acta van de heiligen Perpetua en Felicitas

De *Passio Sanctarum Perpetuae et Felicitatis* is niet de enige versie van het verhaal over Perpetua en haar martelaarschap. Op een gegeven moment, waarschijnlijk rond de vijfde eeuw n.Chr.,⁶⁶ kwam er een andere tekst in omloop die dezelfde gebeurtenissen beschreef. De MSS noemen deze tekst ook “*Passio Perpetuae et Felicitatis*”,⁶⁷ maar inhoudelijk zijn deze teksten zo verschillend dat we hier niet van bijvoorbeeld een vertaling of een herziene versie kunnen spreken, maar van een compleet andere tekst. Deze tekst is later bekend geworden onder de naam *Acta Sanctarum Perpetuae et Felicitatis* sinds Van Beek deze titel voor het eerst gebruikte in 1936 om het onderscheid met de “echte” *Passio* helder te houden.⁶⁸ Daarvoor was de term “Acta” al wel de gebruikelijke term geweest om naar deze tekst te verwijzen.⁶⁹ De Acta van Perpetua en Felicitas zijn aan ons overgeleverd in twee versies die over het hele werk onderling duidelijke verschillen vertonen. In tegenstelling tot de twee versies van de *Passio* zijn deze teksten wel beide in het Latijn geschreven. In dit hoofdstuk verwijs ik naar deze werken met “Acta I” en “Acta II”.

Zowel het auteurschap als de precieze datering van de beide versies van de Acta zijn onbekend. Bastiaensen suggereert dat de Acta wellicht van de hand zijn van “een of meer hagiografen die gegevens van de *Passio* en van misschien nog een andere ons onbekende bron omtrent Perpetua en haar gezellen in een dubbele nieuwe redactie bijeenbrachten.”⁷⁰ Ook Amat beperkt zich tot het vaststellen dat de Acta onderdeel zijn van “l’oeuvre d’un hagiographe”.⁷¹

De precieze datering van de Acta is zoals gezegd onbekend, maar het moet in ieder geval vanaf het einde van derde eeuw n.Chr. zijn geweest, aangezien de beide Acta de gebeurtenissen plaats laten vinden onder het keizerschap van Valerianus I en zijn zoon Gallienus. Deze keizers waren van 253 tot 260 n.Chr. gezamenlijk aan de macht en de Acta zijn dus in ieder geval hierna geschreven. Habermehl is dan ook van mening dat de Acta in de derde eeuw geschreven waren,⁷² maar dat hoeft hier natuurlijk niet automatisch uit te volgen. De Acta zouden ook heel goed van na de derde eeuw kunnen komen, zoals Monceaux en Amat betogen. Monceaux meent dat ze in de loop van de vierde eeuw n.Chr. opgeschreven moeten zijn⁷³ en Amat plaatst de beide versies van de Acta vanwege een

⁶⁶ De datering van de Acta is onzeker, hoewel het weinig twijfel lijdt dat de Acta jonger zijn dan de *Passio*. Voor een verdere bespreking, zie Amat 1996, 269-271, Kitzler 2007, 13-14 en Bastiaensen, A.A.R., in Hunink 2004, 13-14.

⁶⁷ Halporn 1991, 238.

⁶⁸ Kitzler 2007, 13. Van Beeks editie uit 1936 bleek helaas onvindbaar.

⁶⁹ Cf. Aubé 1881, 521-525, Monceaux 1901, 77-80.

⁷⁰ Bastiaensen, A.A.R., in Hunink 2004, 13-14.

⁷¹ Amat 1996, 271.

⁷² Habermehl 2004, 1.

⁷³ Monceaux 1901, 78.

totaal gebrek aan verwijzingen naar de Acta van auteurs uit de Oudheid zelfs na de vierde eeuw.⁷⁴

Hier dient overigens wel opgemerkt te worden dat Amat van mening was dat de verwijzingen in enkele van Augustinus' preken over Perpetua en Felicitas op de Passio gebaseerd waren en niet op de Acta. Aubé en Monceaux zien de woordspelingen op de namen van de twee vrouwen die Augustinus in zijn Sermo 280⁷⁵ en 281⁷⁶ gebruikt namelijk als directe verwijzingen naar vergelijkbare formuleringen uit de beide Acta.⁷⁷ Als Augustinus inderdaad de Acta tot zijn beschikking had bij het schrijven van deze preken, dan kunnen de Acta niet na het begin van de vijfde eeuw opgeschreven zijn. Nu doen de genoemde woordspelingen bij Augustinus inderdaad eerder denken aan de Acta dan de Passio, maar dit zijn geen citaten uit de Acta en het vergt niet veel van een schrijver om zelf op het idee te komen van een woordspeling met de namen "Eeuwig" en "Geluk". Daarom lijkt Amat mij hier eerder gelijk te hebben en zijn de woordspelingen bij Augustinus geen goede aanwijzing dat hij de Acta als bron heeft gebruikt. De datering van de Acta is dus niet gebonden aan het leven van Augustinus en kunnen dus prima ergens in de loop van de vijfde eeuw geschreven zijn.

Van de twee versies van de Acta is de Acta I waarschijnlijk het eerste opgeschreven, omdat deze inhoudelijk gezien dichter bij de Passio staat dan de Acta II. Verderop in dit hoofdstuk laten enkele voorbeelden dat goed zien. Hoewel Van Beek van mening was dat de Acta II eerder geschreven was, is het feit dat Acta I meer dan de Acta II op de Passio lijkt dan de Acta II toch wel een sterk argument voor de stelling dat Acta I de oudere van de twee is. Ook Amat en Kitzler stellen met overtuiging dat de Acta I de oudere van de twee Acta moet zijn.⁷⁸

De datering en het auteurschap van de Acta mogen dan voor een deel onbekend zijn, maar dit maakt de teksten zelf niet minder boeiend. Zo geven de Acta bijvoorbeeld een heel ander beeld van de martelaren die we in de Passio hebben leren kennen. Vooral Perpetua krijgt een ander gezicht in de Acta. Zo lijkt ze afstandelijker te reageren op de smeekbedes van haar directe familie en ontbreken de meeste passages waarin ze in de Passio haar angsten uit en zichzelf zo kwetsbaar opstelt. Ook Felicitas wordt anders weergegeven, maar bij haar is de verandering van een geheel andere aard. Hoewel ze in de titel van de Passio is opgenomen, is haar rol daar in feite zeer beperkt. Ze krijgt slechts iets meer aandacht dan de overige doopleerlingen en de catecheet Saturus heeft een grotere impact op het verhaal dan zij. In de Acta krijgt Felicitas een duidelijk grotere rol toebedeeld zodat zij en Perpetua meer op dezelfde hoogte lijken te staan, zoals de titel suggereert.

⁷⁴ Amat 1996, 270-271.

⁷⁵ Augustinus, Sermo 280, 1: "perpetua felicitate floruerunt".

⁷⁶ Augustinus, Sermo 282, 1: "perpetua felicitate gauderent" en 3: "perpetuam felicitatem certavit".

⁷⁷ Aubé 1881, 524, Monceaux 1901, 78.

⁷⁸ Amat 1996, 271; Kitzler 2015, 104-105.

In dit hoofdstuk geef ik om te beginnen een overzicht van de structuur en de inhoud van de Acta. Plaatsen waar de Acta I en II sterk verschillen noem ik ook, maar verderop in het hoofdstuk besteed ik hier meer aandacht aan. Om dit overzicht verder niet te groot te maken, beschrijf ik enkel de belangrijkste punten uit de paragrafen en laat ik de meeste details weg. Enkele van deze details zijn echter niet zonder belang en zij zullen verderop in dit hoofdstuk besproken worden. Na dit overzicht neem ik de verschillen tussen de Acta en de Passio onder de loep, waarbij ik niet naar de verschillen op zichzelf kijk, maar ook naar het verschil in de focus van de beide teksten. Daarna wordt er gekeken naar de interpretatie van de verschillen tussen de Acta I en de Acta II om af te sluiten met een bespreking van het doel van de Acta.

De inhoud van de Acta

De Acta beginnen zonder verdere inleiding met de mededeling dat Perpetua, Felicitas, Saturus, Saturninus en Revocatus tijdens een hevige christenvervolging onder Valerianus en Gallienus gevangengenomen zijn. Er wordt in het kort iets verteld over de martelaren en de locatie van de gebeurtenissen, Thuburbo Minus, wordt genoemd. De proconsul die het tribunaal leidt, hier Minutius genaamd,⁷⁹ beveelt hen te offeren aan de goden. Wanneer ze dat weigeren laat hij hen in de kerkers opsluiten.

Paragraaf twee geeft de ons bekende scène weer waarin Perpetua's vader haar in de gevangenis over probeert te halen om haar geloof af te zweren. Acta I noemt de vergelijking die Perpetua ook volgens de Passio heeft gebruikt. Ze wijst naar een kruikje en vraagt haar vader of hij dat een andere naam zou kunnen geven dan degene die het al heeft. Op het voor de hand liggende ontkennende antwoord van haar vader, zegt ze dat zij net zo niet anders genoemd kan worden dan *christiana*. Acta II laat deze woordenwisseling volledig weg en geeft in plaats daarvan een duidelijke afwijzing van Perpetua: ze kan alleen eeuwig leven bereiken door belijdenis aan God en de veronachtzaming van de huidige tijd. Door te verwijzen naar het eeuwig leven speelt de auteur van de Acta II met de Latijnse betekenis van Perpetua's naam. In beide Acta vliegt haar vader, bij het horen van Perpetua's antwoord, op haar af, maar verlaat ten slotte verward de gevangenis.

Even later krijgt Perpetua een visioen waarin ze een smalle ladder beklimt. Saturus is daar al boven en spoort haar aan niet bang te zijn voor de slang die onderaan de ladder ligt. Boven ziet ze een grote groep mensen en een oude schaapherder, die hen wat melk geeft. Wanneer Perpetua het visioen aan de andere christenen verteld heeft, concluderen ze eensgezind dat zij waardig zijn bevonden om de krans van het martelaarschap te ontvangen.

In de vierde paragraaf beginnen de verhoren. Proconsul Minutius spreekt de christenen om de beurt en tracht hen over te halen om te offeren aan de goden en zo hun

⁷⁹ In de Passio heet de proconsul Minucius Timinianus en is het procurator Hilarianus die, vanwege de afwezigheid van Minucius, het gezag voert. Minutius is een andere spelling van Minucius en waarschijnlijk waren de auteurs van de Acta niet op de hoogte van zijn afwezigheid. Voor de volledigheid houd ik de spelling aan die de Acta gebruiken wanneer ik passages uit de Acta bespreek.

leven te redden. Als eerste worden de mannen ondervraagd en een voor een geven ze kort maar krachtig antwoord op de vragen. Deze vorm van ondervraging in een rechtszaal is kenmerkend voor vroegchristelijke martelaarsgeschriften. Hier wordt dit systeem echter tot het minimum teruggebracht door de korte vragen en de al even zo korte antwoorden.⁸⁰

In de volgende paragraaf komen de vrouwen aan de beurt. Proconsul Minutius begint, in tegenstelling tot de volgorde in de Passio, met Felicitas. In Acta I vraagt hij haar naar haar naam, haar man en zelfs of ze nog ouders heeft. Opvallend is dat Felicitas wel erkent dat ze een man heeft, maar dat ze hem nu veracht.⁸¹ Daarna vraagt hij haar om te offeren aan de goden en zo haar leven en dat haar nog ongeborn kind te redden. Felicitas weigert en maakt duidelijk dat ze niet overgehaald kan worden, zelfs niet wanneer de proconsul aangeeft medelijden met haar te hebben. In Acta II vraagt de proconsul enkel naar haar naam en verzoekt haar dan om zichzelf niet te beroven van haar levensvreugde. Dit is waarschijnlijk een subtiel woordspel, aangezien hij direct na het horen van haar naam, die geluk betekent, verwijst naar het geluk dat ze achterlaat als ze niet zwicht.⁸² Felicitas antwoordt echter koel dat ze alleen het eeuwige leven en eindeloze pracht wil bereiken. Vervolgens vraagt de proconsul in de beide Acta hetzelfde aan Perpetua, die wederom met een woordspel op haar naam antwoordt dat ook zij eeuwig wil leven.

Perpetua's ouders en haar echtgenoot met haar kind zijn ook aanwezig bij het tribunaal en zijn de hoofdpersonen van paragraaf zes. Haar vader smeekt haar medelijden te hebben met haar familie en zegt dat ze niet kunnen leven zonder haar. Perpetua blijft echter "immobilis", onverbiddelijk, en wanneer ze haar in een laatste poging haar kind in haar armen duwen en een beroep doen op haar moederschap, antwoordt Perpetua bruusk met een citaat uit de evangeliën dat zij hen niet kent⁸³ en dat zij hen niet boven God kan stellen.

Paragraaf zeven sluit het tribunaal af met het bevel van de proconsul dat Saturus, Saturninus en Revocatus gezeseld moeten worden en Felicitas en Perpetua in het gezicht geslagen. In de gevangenis heeft Perpetua een tweede visioen, waarin ze een zwarte Egyptenaar voor haar voeten op de grond ziet rollen. Haar medegelovigen begrijpen hieruit dat ze waardig bevonden zijn voor de glorie van het martelaarschap.

In een zeer korte achtste paragraaf wordt vermeld dat Felicitas acht maanden zwanger is en daardoor niet samen met de andere gevangenen als martelaar te kunnen sterven. Ze bidden tot de Heer en Felicitas bevalt ter plekke van een kind. Acta I voegt hieraan nog een conversatie toe tussen Felicitas en een bewaker, vergelijkbaar met hun

⁸⁰ Kitzler 2015, 101-102.

⁸¹ API 5.3: "Proconsul dixit: "Virum habes?" Felicitas respondit: "Habeo, quam nunc contemno".

⁸² Kitzler 2015, 102.

⁸³ AP 6.6: Recedite (*APII: Discedite*) a me operarii iniquitatis, quia non novi vos, cf. Mattheus 7: 23 en Lucas 13: 27.

gesprek in de Passio.⁸⁴ Hij vraagt haar cynisch hoe ze zich in de arena denkt te houden als ze nu al zoveel pijn heeft, waarop Felicitas antwoordt dat daar de Heer voor haar zal lijden. De laatste paragraaf behandelt de dood van de martelaren in de arena, maar gaat er veel sneller doorheen dan dezelfde passages in de Passio. Felicitas krijgt nog even speciale aandacht wanneer de auteur beschrijft hoe ze nu eindelijk haar gewenst marteldood heeft bereikt. In Acta II vallen twee opmerkingen in het bijzonder op. Ten eerste is er weer sprake van een directe verwijzing naar Felicitas' naam wanneer vermeld wordt dat zij nu *vere felix*, werkelijk gelukkig is. Als tweede merkt de auteur op dat zij niet alleen als voorbeeld dient voor het vrouwelijke geslacht, maar ook voor het mannelijke.

Als de spelen eindelijk beginnen, worden de christenen in het midden van de arena opgesteld en de wilde dieren losgelaten. Hun marteldood wordt in de beide Acta op dezelfde manier weergegeven, maar deze wijkt in hoge mate af van hoe de Passio deze gebeurtenissen beschrijft. In plaats van de heftige en bloederige scènes uit de Passio komen de Acta met een droge opsomming van de feiten. Saturus en Perpetua worden door leeuwen verslonden, Saturninus wordt door beren toegetakeld en door een zwaard afgemaakt terwijl Revocatus en Felicitas door luipaarden gedood worden. De tekst eindigt met een korte opsomming van enige historische achtergrondinformatie en met een algemene aansporing om over hun daden te blijven lezen en vertellen, ter opbouw van de kerk. De Acta II voegt hier nog aan toe dat dit ook geldt voor hen die niet onder vervolgingen gebukt gaan, wat suggereert dat de auteur van de Acta II niet ten tijde van een christenvervolging leefde.⁸⁵

Vergelijking tussen de Acta en de Passio

De Acta en de Passio bevatten een aantal duidelijke verschillen die opmerkelijk genoeg zijn om te benoemen en te bestuderen. Sommige passages uit de Passio zijn anders weergegeven in de Acta terwijl andere zelfs geheel weggelaten zijn. Daarnaast bevatten de Acta ook enkele passages die we niet kennen uit de Passio. Op grond van deze verschillen ontstond bij mij de vraag of de Passio en de Acta misschien een verschillend doel hebben. Hieronder bespreek ik aan de hand van enkele voorbeelden de grootste verschillen tussen de Acta en de Passio. Daarna onderzoek ik of, en zo ja in welk opzicht, deze verschillen geleid hebben tot een verschuiving in de bedoeling van het verhaal.

Allereerst dient genoemd te worden dat de Acta enkel in de derde persoon enkelvoud is geschreven. In de Passio zijn het juist die autobiografische passages die zo tot de verbeelding van de lezer spreken vanwege het persoonlijke karakter ervan. Hier worden enkele van de daar beschreven gebeurtenissen en ontmoetingen weliswaar beschreven, maar het persoonlijke karakter is aanzienlijk verminderd.

⁸⁴ Cf. PPL 15.

⁸⁵ Amat 1996, 269.

Een goed voorbeeld hiervan zijn de plaatsen in de Passio waar Perpetua vertelt dat ze bang is en zich ernstige zorgen maakt.⁸⁶ Dit betreft veelal opmerkingen tussen de gebeurtenissen door en komen in de Acta niet aan bod. Deze persoonlijke uitingen van Perpetua zorgen ervoor dat de lezer gemakkelijk met haar mee kan voelen en in kan zien hoe ze die tijd ervoer.⁸⁷ De Acta laten deze opmerkingen volledig weg en bespreken enkel de belangrijkste gebeurtenissen. Hierdoor wordt de hoofdlijn weliswaar goed gevolgd, maar de aantrekkelijkheid van het werk wordt er niet beter op.

Hoewel de meeste gebeurtenissen uit de Passio relatief nauwkeurig door de Acta zijn overgenomen, zij het erg verkort, zijn er enkele passages in hun volledigheid buiten de boot gevallen, namelijk Perpetua's visioen van Dinocrates⁸⁸ en Saturus' beschrijving van zijn visioen.⁸⁹ Perpetua's visioen van Dinocrates beslaat twee paragrafen in Perpetua's eigen verslag in de Passio en valt daarmee onder de grotere passages in de Passio. Hieruit rijst de vraag waarom de auteurs van de beide Acta ervoor gekozen zouden hebben om dit verhaal weg te laten. Afgezien van de voor de hand liggende reden dat de auteurs van de Acta een kortere versie wilden schrijven,⁹⁰ lijkt het erop dat dit verhaal niet herhaald werd in de Acta omdat het persoonlijke aspect ervan weinig relevant was voor de christelijke gemeenschap.⁹¹ Dit verhaal gaat vooral over Perpetua zelf en haar broer Dinocrates en het voornaamste dat een christelijk lezerspubliek hier uit zou kunnen halen, is dat gebeden verhoord kunnen worden. Kitzler merkt overigens scherp op dat het gegeven dat Perpetua hier door middel van gebed iemands straf in het hiernamaals zou kunnen beïnvloeden in theologische opzicht niet onomstreden is.⁹² Dit zal zeker een rol gespeeld hebben in de beslissing van de auteurs van de Acta om dit verhaal in zijn geheel weg te laten.

Saturus' visioen in de Passio beschrijft hoe Saturus na het ondergaan van het martelaarschap samen met de andere martelaren door engelen naar een tuin wordt gebracht, waar ze engelen horen zingen en oude bekenden tegenkomen. Twee van deze bekenden zijn de bisschop Optatus en de priester en leraar Aspasius, die in schril contrast tot de vrolijkheid van de engelen en martelaren er droevig uitzagen. Saturus vermeldt vervolgens dat ze een conflict hadden, hoewel hij verder niets over het conflict zelf vertelt, en dat ze aan de martelaren vragen of zij hen weer tot elkaar kunnen brengen. Perpetua gaat het gesprek met hen aan, waarna de engelen opmerken dat ze elkaar moeten vergeven. Zonder vervolgens duidelijk te maken of de verzoeningspoging gelukt is, wordt Saturus wakker en eindigt zijn visioen. Deze ontmoeting met Optatus en Aspasius vormt een alleszins opmerkelijke passage binnen Saturus' visioen en de Passio. Er wordt geen

⁸⁶ PP 3.5-6, 3.8-9.

⁸⁷ Kitzler 2015, 108.

⁸⁸ PP 7-8.

⁸⁹ PP 11-13.

⁹⁰ De beide Acta zijn elk bijna zeven keer zo kort als de Passio.

⁹¹ Halporn 1991, 235.

⁹² Kitzler 2007, 15; Kitzler 2015, 108-109.

verklaring gegeven voor het ontstaan van hun geschil en de klaarblijkelijke oplossing, de interventie van de martelaren, wordt niet concreet gemaakt. Zoals besproken in het eerste hoofdstuk laat deze passage zien dat martelaren na hun dood niet alleen vereerd werden als helden, maar ook in hoog aanzien stonden bij de gelovigen.⁹³ Hoewel deze passage dus de waarde van het martelaarschap zou kunnen verhogen, is deze toch niet in de Acta overgenomen. De reden van het weglaten van dit visioen zou kunnen zijn dat informatie over de hiërarchie binnen de Afrikaanse christelijke kerk in de derde eeuw n.Chr. niet relevant was voor het lezerspubliek van de Acta.⁹⁴ Daarnaast zou het ook kunnen dat een tweede visioen, dat voor een deel een vergelijkbaar utopisch beeld lijkt te schetsen van het ontvangst in het hiernamaals, met het oog op de omvang van het werk overbodig geacht werd door de auteurs van de Acta.

Een ander opvallend verschil tussen de Acta en de Passio betreft de portrettering van Perpetua en vooral Felicitas. Zoals eerder besproken besteden de Acta minder aandacht aan het weergeven van Perpetua's gevoelens zodat onduidelijk blijft wat voor een vrouw Perpetua is. Hier komt nog bij dat de Acta enkele passages bevatten waarin Perpetua harder over lijkt te komen dan in de Passio. Een van de duidelijkste voorbeelden hiervan is de scène in Acta 6.6 waarin Perpetua antwoord geeft op de smeekbedes van haar ouders om haar geloof af te zweren. Ze duwt haar kind van zich af en citeert vervolgens vrij uit het Nieuwe Testament: "Ga weg van mij, werkers van de ongerechtigheid, omdat ik jullie niet ken."⁹⁵ In het Nieuwe Testament zijn dit de woorden van Christus die aangeeft dat er mensen zullen zijn die niet handelen naar Zijn Vaders wil. Wanneer deze mensen dan naar hem toekomen en zich beroepen op hun goede daden en vrome levensstijl, zegt Christus hen niet gekend te hebben. Deze manier van communiceren zien we vaker bij Christus in het Nieuwe Testament⁹⁶ en was dus waarschijnlijk bekend bij Perpetua en haar (christelijke) tijdgenoten.

Perpetua wordt in de Acta nog compromislozer neergezet dan in de Passio. Dit komt niet zozeer door haar daden, maar veeleer door het ontbreken van een persoonlijke dimensie in de Acta. Omdat haar gevoelens niet aan ons duidelijk gemaakt worden, zou een lezer gemakkelijk een negatief beeld van haar kunnen krijgen. In de Passio zijn haar daden weliswaar even compromisloos – hoewel ze haar kind niet afstoot zoals in de Acta gesuggereerd wordt –, maar ze communiceert haar gevoelens veel beter zodat we ons kunnen inleven in haar. We kunnen proberen te begrijpen waarom ze zo ver gaat en dat haar dat niet altijd even gemakkelijk af gaat. Die diepgang, dat inzicht in de persona van Perpetua, ontbreekt volledig in de Acta.

⁹³ Zie ook Heffernan 2012, 55-58.

⁹⁴ Kitzler 2007, 16.

⁹⁵ AP 6.6: "Recedite (*APII: Discedite*) a me operarii iniquitatis, quia non novi vos", cf. Mattheus 7: 23 en Lucas 13: 27.

⁹⁶ Cf. e.g. Mattheus 16: 23.

Felicitas daarentegen is een heel ander verhaal. In de Passio is haar rol beperkt. Zo wordt ze slechts apart genoemd wanneer ze van een kind bevalt in de gevangenis en op het laatst, wanneer zij samen met Perpetua in de arena door de wilde koe aangevallen worden. Zelfs daar is het contrast tussen Perpetua en Felicitas duidelijk. Perpetua bedekt haar door de val ontblote heupen in een poging om zelfs nu nog haar kuisheid te beschermen terwijl Felicitas enkel genoemd wordt wanneer Perpetua haar overeind helpt. In de Acta krijgt Felicitas echter duidelijk meer aandacht. Zo wordt zij niet alleen eerder dan Perpetua verhoord door de proconsul, maar vult haar verhoor bijna de hele paragraaf terwijl aan Perpetua slechts enkele zinnen besteed worden. Ook in de arena zien we dat het Felicitas is die hier de aandacht krijgt, en niet Perpetua zoals in de Passio. Terwijl ze de arena binnen lopen, merken de auteurs van de Acta, elk in hun eigen woorden, op hoe dapper zij was tijdens haar recente bevalling en dat ze nu bij haar redding is aangekomen.⁹⁷ Perpetua heeft nog wel een belangrijke rol wanneer haar vader haar in de gevangenis en tijdens het verhoor opzoekt, maar ze is veel minder prominent aanwezig dan in de Passio.

De gehele weergave van de verhoren in de Acta bevat in feite nieuwe informatie die niet in de Passio terug te vinden is. Daar wordt het verhoor alleen door Perpetua beschreven en zij richt zich uitsluitend op haar eigen verhoor. Ze vermeldt in een zin dat de andere martelaren ondervraagd werden en van hun geloof getuigden, maar daarna beschrijft ze hoe zij zelf door de procurator Hilarianus gevraagd werd om een offer te brengen voor het heil van de keizers. Ze weigert en erkent dat ze een christen is, waarna haar vader plotseling de rechtsgang verstoort.⁹⁸ Ook het feit dat in de Acta de vrouwen apart van de mannen verhoord worden is een nieuwe toevoeging. Eerst verhoort de proconsul Saturus, Saturninus en Revocatus en pas daarna de twee vrouwen. De drie heren krijgen om de beurt elk de gelegenheid om de proconsul kort van repliek te dienen. Hun onverzettelijke houding wordt duidelijk naar voren gebracht in deze paragrafen en meerdere keren antwoorden ze met het heldere "Christianus sum".⁹⁹ Daarna zijn de vrouwen pas aan de beurt en van hen wordt Felicitas opvallend genoeg als eerste verhoord. Zoals we weten uit de Passio was Perpetua van hoge afkomst en bevond Felicitas zich mogelijk op het sociale niveau van een slavin. In de Acta komt dit niet naar voren (behalve wellicht in de beschuldiging van Perpetua's vader dat nog niemand van haar familie in de gevangenis heeft gezeten) en er lijkt actief getracht te worden om Felicitas meer in het voetlicht te plaatsen.

De andere martelaren krijgen tijdens het verhoor allemaal de gelegenheid om te reageren op de aanklacht, iets wat in de Passio volstrekt niet voorkomt. De focus van de Acta lijkt dus verschoven te zijn van het persoonlijke martelaarsverslag van Perpetua naar een meer algemene beschouwing van de gebeurtenissen. De Acta draaien niet om Perpetua

⁹⁷ API en APII 9.2.

⁹⁸ PPL 6.3-5.

⁹⁹ API en APII 4.7.

en haar eigen emoties en gedachtes, maar om alle martelaren die die dag hun leven gaven voor hun Heer en de sterke geloofsgetuigenis die daaruit blijkt.

Vergelijking tussen de beide Acta

De beide Acta bevatten ook een groot aantal onderlinge verschillen. Enkele van deze verschillen zijn reeds aan bod gekomen in het overzicht van de inhoud van de Acta. Hier worden deze en andere belangrijke verschillen besproken en wordt er vervolgens gekeken naar de interpretatie ervan. In het bijzonder wordt bekeken wat deze verschillen ons vertellen over de relatie tussen de beide teksten.

Om te beginnen dient opgemerkt te worden dat de Acta II verder van de tekst van de Passio af staat dan de Acta I.¹⁰⁰ De onderstaande citaten uit de Passio, de Acta I en de Acta II laten dit goed zien. Perpetua's vader onderbreekt hier het verhoor van de martelaren door Perpetua wanhopig te smeken om toe te geven en toch tot de Romeinse goden te offeren.

“Depone animos; ne universos nos extermines. Nemo enim nostrum libere loquetur, si tu aliquid fueris passa.” (PPL 5.4)

“Laat je trots varen; richt ons allen niet te gronde. Want niemand van ons zal nog kunnen spreken, als jou iets zou overkomen.”

“Depone hanc cogitationem: nemo enim nostrum post te vivere poterit, quia hoc generi meo numquam contigit.” (API 6.2)

“Laat deze opvatting los: want niemand van ons zal nog na jou kunnen leven, omdat dit (ongeluk) nog nooit mijn familie heeft bereikt.”

“... ne per tuam obstinationem perenni inmoremur infamia.” (APII 6.2)

“... opdat wij niet door jouw halsstarrigheid in voortdurende schande zullen verkeren.”

Hier zien we dat Acta I het krachtigste element uit deze passage uit de Passio heeft overgenomen. Perpetua's vader komt hier in feite met een ultimatum: als zij niet zwicht en sterft, kan haar familie praktisch niet meer verder leven. Haar dood zou hen werkelijk te gronde richten. Acta I geeft dit goed weer, maar Acta II doet dit niet. Perpetua's vader geeft hier aan niet in schande te willen verkeren vanwege haar koppigheid. Acta II mist het sterke dreigement uit de Passio, dat deze laatste poging van Perpetua's vader nu juist zo krachtig maakt.

Een ander goed voorbeeld is te vinden aan het begin van de Acta, waar Perpetua's vader in de gevangenis op bezoek komt. Deze scène vormt in de Passio het begin van

¹⁰⁰ Amat 1996, 271; Kitzler 2015, 104.

Perpetua's eigen verslag (PP 3.1-3) en geeft het publiek meteen een goed beeld van haar vaste overtuiging in het christelijke geloof. De vader van Perpetua tracht haar over te halen haar geloof af te zweren en Perpetua antwoordt met een opvallende vergelijking. Acta I geeft de woordenwisseling tussen Perpetua en haar vader op een vergelijkbare wijze weer.

“Perpetua dixit: “Ecce verbi gratia vides vas iacens aut fictile aut cuiuslibet generis?” Et ille respondit: “Video. Quid ad haec?” Perpetua dixit: “Numquid aliud nomen potest habere quam quod est?” At ille respondit: “Non.” Perpetua dixit: “Sic nec ego aliud nomen accipere possum quam quod sum: Christiana.”” (API 2.2)

“Perpetua zei: “Kijk, zie je die vaas daar, of kruik of wat het ook precies is?” En hij antwoordde: “Ik zie het. Wat is ermee?” Perpetua zei: “Kan het een andere naam hebben dan wat het is?” “En hij antwoordde: “Nee.” Perpetua zei: “Zo kan ik ook geen andere naam aannemen dan wat ik ben: een christin.””

De Acta II laat deze sterk tot de verbeelding sprekende passage geheel weg en geeft in plaats daarvan het volgende antwoord van Perpetua op haar vaders smeekbeden.

“Sancta Perpetua respondit: “Filiam tuam, pater, si vis vere esse perpetuam, nisi per Christi confessionem ad perennem et beatam vitam et per praesentis saeculi contemptum non potest pervenire.”” (APII 2.2)

“De heilige Perpetua antwoordde: “Vader, als je werkelijk wil dat jouw dochter eeuwig is — enkel door het belijden van Christus en de verzaking van de huidige eeuw kan zij een eeuwigdurend en gelukkig leven bereiken.””

Het concept van verzaking, of verachting, van de wereld is een bekend onderdeel van de christelijke leer. Zo staat er in de eerste brief van Johannes het volgende geschreven: “Heb de wereld en wat in de wereld is niet lief. Als iemand de wereld liefheeft, is de liefde van de Vader niet in hem.”¹⁰¹ Ook kerkvaders als Tertullianus¹⁰² en Clemens van Alexandrië¹⁰³ bespreken deze afkeer van de wereld en vertellen elk op hun eigen manier welke positie een christen in zou moeten nemen in een heidense wereld. Clemens van Alexandrië vergelijkt bijvoorbeeld de rechtvaardige christen met een eenzame reiziger die in een vreemde stad komt. Deze man kijkt neer op de dingen in de stad die de rest juist bewondert, zodat hij er niet toe aangetrokken wordt en hij daardoor rechtvaardig blijkt.¹⁰⁴ Volgens deze opvattingen dienen christenen zich dus niet teveel te hechten aan de huidige

¹⁰¹ 1 Joh. 2:15 (NBV 2004).

¹⁰² Tertullianus, De Spectaculis 29.

¹⁰³ Clemens van Alexandrië, Stromata 7.12.

¹⁰⁴ Stromata 7.12.77.3-4: “...ἀτεχνῶς ξένος γὰρ καὶ παρεπίδημος ἐν τῷ βίῳ παντὶ πᾶς οὗτος, ὃς πόλιν οἰκῶν τῶν κατὰ τὴν πόλιν κατεφρόνησεν παρ' ἄλλοις θαυματούμενον, καὶ καθάπερ ἐν ἐρημίᾳ τῇ πόλει βιοῖ, ἵνα μὴ ὁ τόπος αὐτὸν ἀναγκάζῃ, ἀλλ' ἢ προ αἵρεσις δεικνύῃ δίκαιον...”.

wereld, maar juist hun aandacht te richten op de toekomst, het eeuwige leven na de dood. De christelijke martelaren in de Passio doen precies dat. Ze waarderen hun eigen leven als inferieur aan hun leven in het hiernamaals, waardoor ze hun geloof niet af kunnen zweren en dat met de dood moeten bekopen.

Dit sentiment komt zowel in de Passio als in de beide Acta duidelijk naar voren, maar de Acta II maakt het in de gevangenis-scène dus zeer expliciet. Inhoudelijk past Perpetua antwoordt goed bij de directe context, aangezien haar vader in de beide Acta opmerkt dat er nooit eerder iemand uit hun familie in de gevangenis gegooid is. Met andere woorden, Perpetua brengt hiermee grote schande over haar familie. Het antwoord dat de auteur Perpetua vervolgens laat geven sluit beter aan bij het probleem dat haar vader aan de kaak stelt dan dat in de Acta I het geval is. Perpetua legt hier in een enkele zin uit dat ze enkel het eeuwige leven kan bereiken als ze haar huidige leven als ondergeschikt beschouwt. Hiermee negeert ze haar vaders klacht dus niet, maar maakt ze duidelijk dat ze een hoger doel nastreeft.

De Acta I staat hier weliswaar dicht bij de Passio doordat de vergelijking met het kruikje gemaakt wordt, maar deze scène lijkt minder goed op haar plaats als reactie op de opmerking dat Perpetua haar familie te schande maakt. Als we aannemen dat de auteur van de Acta II inderdaad de Acta I voor zich had bij het schrijven van zijn versie, lijkt het erop dat de auteur er bewust voor gekozen heeft om Perpetua hier een ander antwoord te laten geven, dat beter op de klacht van haar vader aansluit. De vergelijking met het kruikje is in de Passio een krachtige opening Perpetua's verslag, waarin ze haar positie op niet mis te verstane wijze duidelijk maakt, maar in de Acta I komt het in zijn verkorte versie minder goed uit de verf. Deels komt dit doordat deze vergelijking hier niet helemaal aan het begin is en pas na een kort verhoor aan de beurt komt. Het wordt daardoor minder sterk uitgelicht dan in de Passio. Belangrijker is echter dat de Acta I hier Perpetua's vader de opmerking laat maken dat zij haar familie te schande heeft gemaakt. Deze beschuldiging wordt niet in dezelfde scène in de Passio gemaakt, waar haar vader haar enkel probeert over te halen om haar geloof los te laten. Door deze opmerking toe te voegen maakt de auteur van de Acta I Perpetua's antwoord minder logisch en vermindert dat de leesbaarheid van de hele passage. Het is dan ook te begrijpen dat de auteur van de Acta II deze passage volledig veranderd heeft. In deze versie vormt Perpetua's antwoord wel degelijk een passende reactie op haar vaders beschuldiging.

Een ander punt waarop de twee Acta een verschillende aanpak lijken te vertonen, is de weergave van de martelaren, in het bijzonder Felicitas. Eerder in dit hoofdstuk was al opgemerkt dat Felicitas duidelijk meer aandacht krijgt in de Acta dan in de Passio, maar ook binnen de beide Acta doen zich verschillen voor in de portrettering van Felicitas. Er zijn twee momenten in de Acta waar de focus specifiek op Felicitas ligt: het moment van haar verhoor

en het moment waarop ze de arena betreedt. Hieronder bespreek ik beide scènes, om te beginnen met het verhoor.¹⁰⁵

Het verhoor van Felicitas is in de Acta I een stuk uitgebreider dan in de Acta II. De proconsul vraagt Felicitas eerst naar haar naam en dan naar haar man en ouders, maar voor Felicitas zijn haar broer Revocatus en de andere martelaren de enige familie die ze nog heeft. Ze geeft toe dat ze wel een man heeft, maar voegt daar vervolgens meteen aan toe dat ze hem nu veracht. Wanneer de proconsul opmerkt dat beter haar leven kan redden door te offeren, zeker aangezien ze zwanger is, antwoordt ze dat ze een christin is en daardoor alles dient te verwerpen, behalve God. Hiermee bedoelt ze dat ze zowel haar eigen leven als dat van haar nog ongeborn kind niets waard verwerpt met het oog op het martelaarschap. Als de proconsul op het laatst toenadering probeert te zoeken door op te merken dat hij het met haar te doen heeft, antwoordt ze koeltjes dat hij haar nooit zal kunnen overhalen haar geloof te verloochenen.

De Acta II geeft een andere, sterk verkorte conversatie tussen Felicitas en de proconsul. Hij vraagt haar slechts naar haar naam en spoort haar dan meteen aan om te offeren aan de goden en zo haar leven te redden. Het antwoord van Felicitas is ook heel anders dan in de Acta I. Niet alleen vermeldt ze niet dat ze een christin is, maar ze antwoordt met een heldere volzin die haar standpunt krachtig weergeeft. Ze zegt dat ze er zelf voor gekozen heeft om door deze tijdelijke beproevingen heen het eeuwige leven te bereiken.

De auteur van de Acta II heeft veel zaken weggelaten, maar de meest significante weglating is misschien wel Perpetua's stelling dat zij een christin is. Het Latijnse "Christianus/Christiana sum" is namelijk geen opmerking die christenen ten tijde van het vroege christendom snel in het openbaar zouden maken. De christenen in de eerste twee eeuwen n.Chr. noemden zichzelf zeer zelden "Christiani", maar veel vaker "katholieken" of "Gods volk".¹⁰⁶ De stelling "Christianus sum" werd in deze tijd voornamelijk in een specifieke context gebruikt, namelijk die van de Romeinse rechtspraak. In bijna elke overgeleverde martelaarsakte komt deze formule voor, vaak als antwoord op de vraag of de beklagde een christen is, maar soms roept een beklagde het ook uit zichzelf, uit angst om het martelaarschap mis te lopen. De opmerking "Christianus sum" was dus eigenlijk een juridische formule geworden waarmee christenen aan de Romeinse autoriteiten hun bekentenis aflegden.¹⁰⁷

Door dit weg te laten uit de Acta II neemt de auteur dus in feite de hoofdbekentenis van Felicitas af. Saturninus en Perpetua krijgen in de beide Acta wel de gelegenheid om deze bekentenis af te leggen, dus deze weglating bij Felicitas valt duidelijk op. Het is lastig te achterhalen waarom de auteur voor deze weglating gekozen zou hebben, maar

¹⁰⁵ Vanwege de grote omvang van deze passage heb ik besloten de Latijnse tekst en mijn vertaling hier niet weer te geven. Deze tekst kunt u vinden in de appendix achterin dit werk.

¹⁰⁶ Bremmer 1991, 14.

¹⁰⁷ Idem, 14-18.

waarschijnlijk was dit het resultaat van het inkorten van het verhoor van Felicitas. In de Acta is haar verhoor namelijk opvallend lang en de triviale vragen die gesteld worden staan in schril contrast tot de heftige gebeurtenissen die hierop volgen. Zoveel informatie over een enkele martelares zou ook weinig relevant geweest zijn voor het publiek van de Acta. Het zou daarom goed kunnen dat de auteur van de Acta II moeite had met deze beschrijving en ervoor koos om het sterk in te korten in zijn versie. Dat hiermee een van de belangrijkste onderdelen van het verhoor weggelaten werden was hier dan een onfortuinlijke uitkomst van.

De onderstaande citaten ten slotte beschrijven hoe Felicitas de arena binnenkomt. Dit is een onderdeel dat de Acta aan het verhaal toegevoegd hebben en Felicitas komt hier volop in het voetlicht te staan. Toch lijkt er wel een verschil te zijn in hoe de beide auteurs Felicitas hier presenteren.

“Euntibus vero eis sequebatur et Felicitas, quae ex sanguine carnis ad sanguinem salutis ducebatur, et de obstetrice ad gladium, et de lavatione post partum balnei sanguinis effusione meruit delavari.” (API 9.2.)

“Terwijl ze voortgingen, volgde Felicitas hen, zij, die uit het bloed van het vlees naar het bloed van de redding geleid werd, en van de vroedvrouw naar het zwaard, en van het bad na de bevalling verdiend heeft gewassen te worden in een uitstorting van een bad van bloed.”

“Praecedentibus vero sanctis martyribus Felicitas sequebatur, quae desiderio Christi et amore martyrii nec obstetricem quaesivit, nec partus sensit iniuriam, sed vere felix et suo sanguine consecranda, non solum femineo sexui, sed etiam virile virtuti praebebat exemplum, post onus uteri coronam martyrii perceptura.” (APII 9.2)

“Terwijl de heilige martelaren voortgingen, volgde Felicitas hen, zij, die uit verlangen naar Christus en uit liefde voor het martelaarschap niet om een vroedvrouw gevraagd heeft, noch de pijn van de bevalling gevoeld heeft, maar waarlijk gelukkig en gewijd door haar eigen bloed niet alleen voor het vrouwelijke geslacht, maar ook voor de mannelijke dapperheid een voorbeeld verschaft heeft, om na de last van de geboorte de krans van het martelaarschap te zullen ontvangen.”

Beide beschrijvingen verwijzen naar Felicitas' zwangerschap in de gevangenis, maar ze pakken dit wel verschillend aan. De Acta I geeft in een cryptische beschrijving weer hoe ze haar strijd tijdens de bevalling heeft overleefd om vervolgens in de arena een andere strijd aan te gaan. Haar beloning, “een uitstorting van een bad van bloed”, is natuurlijk haar uiteindelijke dood in de arena, dat voor deze christenen geen nederlaag betekende, maar juist de overwinning.

De Acta II bevat minder cryptische omschrijvingen en prijst Felicitas concreet voor het niet vragen om een vroedvrouw. Dit is een vreemde opmerking, aangezien geen van de besproken tekstversies melding maakt van een vroedvrouw. Felicitas beviel in de gevangenis na een gebed van haar medegevangenen, dus waarschijnlijk kwam haar bevalling zo onverwachts dat er geen vroedvrouw meer bij kon komen. Het is aan de ene kant wel te begrijpen dat Felicitas hiervoor geprezen zou kunnen worden, maar aan de andere kant had ze volgens de tekst zelf geen enkele invloed op de aanwezigheid van een vroedvrouw en lijkt de lofprijzing hier daarom niet zo op haar plaats.

Wat verder opvalt is dat Felicitas hier als voorbeeld gesteld wordt voor zowel vrouwen als mannen. Dit lijkt me een begrijpelijker toevoeging aangezien de beide Acta als doel lijken te hebben om goede voorbeelden te verschaffen van het martelaarschap. Door Felicitas' heldhaftigheid hier extra te benadrukken en haar als voorbeeld te stellen voor man en vrouw probeert de auteur van de Acta II een zo groot mogelijk publiek te bereiken met deze *exempla* van martelaren.

Het doel van de Acta

De auteurs van de Acta lijken er een andere agenda op nagehouden te hebben dan de auteurs van de Passio. Zo zijn er bijvoorbeeld passages uit de Passio niet weergegeven in de Acta die mogelijk problematisch of verwarrend kunnen zijn voor het publiek van de Acta.¹⁰⁸ Een duidelijk voorbeeld is de passage met daarin Perpetua's visioen over Dinocrates. Zoals al eerder gezegd is deze passage waarschijnlijk met opzet weggelaten door de auteurs van de Acta. De reden hiervoor is ofwel dat de passage weinig praktisch nut had voor het christelijke publiek van de Acta, ofwel dat de theologische implicaties van Perpetua's beïnvloeding van iemands situatie in het hiernamaals niet geheel strookten met de toenmalige christelijke leer.¹⁰⁹ Door deze passage niet te behandelen trachtten deze auteurs waarschijnlijk te voorkomen dat men hier teveel aandacht aan zou besteden waardoor de focus niet meer zou komen te liggen op waar het werkelijk om ging: het martelaarschap.

De auteurs van de Acta hebben dit doel overigens niet alleen maar nagestreefd door middel van het weglaten van passages uit de Passio. Ze hebben ook gegevens toegevoegd die bepaalde lacunes in het verhaal moesten opvullen. Op deze manier konden deze passages 'genormaliseerd' worden zodat er minder vraagtekens bij gesteld zouden worden.¹¹⁰ Deze aanpak komt goed naar voren tijdens de verhoren. Hier lezen we namelijk dat Felicitas een echtgenoot heeft en dat Perpetua's echtgenoot aanwezig is bij het tribunaal. De Passio zwijgt volledig over hun echtgenoten, iets wat mogelijk tot vragen geleid zou kunnen hebben bij het publiek.

¹⁰⁸ Kitzler 2015, 107-111.

¹⁰⁹ Kitzler 2007, 15; Kitzler 2015, 108-109.

¹¹⁰ Kitzler 2015, 110.

Ook zien we dat de *Acta* meer aandacht geven aan de verschillende martelaren, in plaats van voornamelijk aan Perpetua en Saturus, zoals in de *Passio* het geval is. Dit uit zich niet alleen in het weglaten van hun visioenen, maar ook in de nadruk op de verhoorscène van de martelaren. Hier krijgen namelijk alle vijf de martelaren de vraag gesteld of ze hun geloof willen laten vallen, waarop ieder in enkele zinnen antwoordt dat hij of zij christen is en daarom niet aan de goden kan offeren. In de *Passio* wordt er geen enkele uitspraak aan Saturninus of Revocatus toegeschreven en Felicitas komt slechts eenmaal aan het woord, wanneer ze vlak na haar bevalling reageert op een cynische opmerking van een bewaker. Deze verschuiving van de focus op Perpetua naar de rest van de martelaren is een opvallend en belangrijk element van de *Acta*. Deze teksten zijn duidelijk geschreven om hun christelijke publiek voorbeelden te geven van het martelaarschap. Passages die de aandacht daarvan af zouden kunnen leiden, zoals de theologische controversie binnen het visioen met Dinocrates, of het opvallend verschil tussen de hoeveelheid aandacht die Perpetua krijgt ten opzichte van de andere martelaren, zijn in de *Acta* bewust weggehaald of aangepast.

Het doel van de *Acta* had dus veel te maken met het directe publiek en de christelijke kerk. In plaats van het frisse en openhartige relaas van Perpetua in de *Passio*, krijgen we hier een versie die wellicht minder problematische passages bevat en een eenduidiger beeld schept van de rol van de martelaren, maar tegelijkertijd ook veel minder emoties oproept en daarmee zijn grote aantrekkingskracht verliest. Petr Kitzler vat het doel van de auteurs van de *Acta* treffend samen:

“... it appears that the editor’s aim in his literary staging of the *Acta* was primarily to offer to the Christian community a narrative that would not militate against the social and theological standards of the time.”¹¹¹

¹¹¹ Kitzler 2015, 111.

Conclusie

Perpetua's martelaarsakte is zonder twijfel een buitengewoon uniek werk. Door de vele persoonlijke uitlatingen geven de auteurs van de Passio ons een kijkje in de belevingswereld van Perpetua en zijn we in staat ons een beeld te vormen van deze bijzondere vrouw. Perpetua toont zich gedurende het verhaal een dappere en standvastige vrouw, die tot op het laatst haar doel voor ogen weet te houden. Ze komt hierdoor echter niet zo bevreedend over als gedacht zou kunnen worden. Perpetua laat ook haar angsten en onzekerheden zien in de gevangenis en in de omgang met haar familie. Dit geeft haar personage diepgang en het zijn vooral deze passages geweest die mij persoonlijk geïnteresseerd hebben in de Passie van Perpetua.

In de Latijnse versie van de Passio Perpetuae et Felicitatis zagen we deze persoonlijke uitingen van Perpetua het best weergegeven. In mijn onderzoek heb ik laten zien dat de Griekse versie van de Passio weliswaar over het algemeen een zeer nauwkeurige vertaling blijkt te zijn van de Latijnse versie, maar dat er toch verschillen zijn die tonen wat de vertaler met zijn tekst wilde bereiken. De vertaler was zich duidelijk bewust van het feit dat zijn publiek verder van de gebeurtenissen uit de Passio afstond dan het Latijnse publiek, zodat hij verspreid over het werk de tekst heeft geprobeerd te verduidelijken en te vereenvoudigen. Hij heeft dit gedaan door aan de ene kant informatie toe te voegen en aan de andere kant informatie weg te halen. In sommige gevallen leidde dit er echter toe dat onderdelen geschrapt werden die wel degelijk hun functie binnen het verhaal hadden en naar mijn mening gaat de vertaler op die momenten te ver door in zijn pogingen om de Griekse versie van de Passio tot een goed te begrijpen tekst te maken.

De Acta Perpetuae et Felicitatis beschrijven weliswaar dezelfde gebeurtenissen als de Passio, maar verder zijn het compleet andere teksten. Zowel stilistisch als inhoudelijk krijgt de lezer een heel andere indruk van het verhaal bij het lezen van de Acta. In vergelijking met de Passio zijn de Acta significant korter en missen vooral de persoonlijke elementen en opmerkingen uit Perpetua's eigen verslag in de Passio. Juist datgene wat ervoor gezorgd heeft dat het verhaal van de Passio tot op de dag van vandaag zo bekend is, wordt in de Acta grotendeels aan de kant geschoven. In plaats daarvan focussen de Acta zich op de hoofdlijn van de gebeurtenissen en proberen ze voornamelijk lastige passages te vermijden. Het doel van de Acta lijkt dan ook veel meer gefocust op het overbrengen van deze bijzondere geloofsgetuigenissen aan een zo groot mogelijk publiek. Hiermee worden de Acta twee teksten die weliswaar weinigen voor het hoofd stoten, maar die aan de andere kant ook aan minder mensen zo tot de verbeelding kunnen spreken als de Passio van Perpetua.

Appendix

Het verhoor van Felicitas

“Dixit autem ad Felicitatem: “Quae diceris?” Respondit: “Felicitas.” Proconsul dixit: “Virum habes?” Felicitas respondit: “Habeo quem nunc contemno.” Proconsul dixit: “Ubi est?” Felicitas respondit: “Non est hic.” Proconsul dixit: “Quo genere est?” Felicitas respondit: “Plebeius.” Proconsul dixit: “Parentes habes?” Felicitas respondit: “Non habeo; Revocatus vero congermanus meus est. Verumtamen his maiores parentes habere non potero.” Proconsul dixit: “Miserere tui, puella, et sacrifice ut vivas; maxime quia te infantem in utero habere video.” Felicitas respondit: “Ego Christiana sum, et haec omnia mihi propter Deum contemnere praeceptum est.” Proconsul dixit: “Consule tibi; doleo enim de te.” Felicitas respondit: “Fac quod vis; mihi enim persuadere non poteris.” (API 5.2-8)

“Hij zei echter tot Felicitas: “Hoe heet je?” Ze antwoordde: “Felicitas.” De proconsul zei: “Heb je een man?” Felicitas antwoordde: “Ja, maar nu minacht ik hem.” De proconsul zei: “Waar is hij?” Felicitas antwoordde: “Hij is niet hier.” De proconsul zei: “Van welke klasse is hij?” Felicitas antwoordde: “Plebejer.” De proconsul zei: “Heb je ouders?” Felicitas antwoordde: “Nee, maar Revocatus is mijn broer. Ik zal echter geen grotere ouders kunnen hebben dan deze.” De proconsul zei: “Heb medelijden met jezelf, jongedame, en offer opdat je leeft; vooral omdat ik zie dat je een kind in je buik hebt.” Felicitas antwoordde: “Ik ben een christin, en het is mij voorgeschreven al deze dingen behalve God te verachten.” De proconsul zei: “Denk na; want ik heb verdriet om jou.” Felicitas antwoordde: “Doe wat u wil; want u zal mij niet kunnen overhalen.”

“Et ad Felicitatem dixit: “Quae diceris?” Respondit: “Felicitas.” Proconsul dixit: “Miserere tui, puella, ne vitae istius iucunditate et lucis splendore, gravi tormentorum genere adflicta, priveris.” Felicitas respondit: “Ego ad aeternam vitam et perennem splendorem per temporalia supplicia opto pervenire.” (APII 5.2-3)

“En hij zei tot Felicitas: “Hoe heet je?” Ze antwoordde: “Felicitas.” De proconsul zei: “Heb medelijden met jezelf, jongedame, opdat je niet beroofd wordt van deze levensvreugde en de luister van het licht, gepijnigd door een heftige verzameling martelingen.” Felicitas antwoordde: “Ik verkies het eeuwige leven en voortdurende luister te bereiken door de tijdelijke kwellingen.”

Bronvermelding

- Aubé, B. "Les chrétiens dans l'empire romain de la fin des Antonins au milieu du IIIe siècle." Didier, 1881.
- Amat, J. "Passio de Perpétue et de Félicité. Suivi des Actes." Sources Chrétiennes, 1996.
- Bastiaensen, A.A.R. "Passio Perpetuae et Felicitatis", in *Atti e Passioni dei Martiri*, eds. A.A.R. Bastiaensen et alii. Roma, 1987.
----- "Heeft Perpetua haar dagboek in het Latijn of in het Grieks geschreven?" in *De heiligenverering in de eerste eeuwen van het christendom*. A. Hilhorst (red.). Dekker & Van de Vegt, 1988.
- Bremmer, J.N. "Christianus sum. The Early Christian Martyrs and Christ." In *Eulogia: mélanges offerts à Antoon A.R. Bastiaensen à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire*. G.J.M. Bartelink, A. Hilhorst, C.H. Kneepkens (red.) Nijhoff, 1991.
----- "Perpetua and Her Diary: Authenticity, Family and Visions." In *Märtyrer und Märtyraken*. W. Ameling (red.). Stuttgart: Steiner, 2002.
- Bremmer, J.N. en Den Boeft, J. "Martelaren van de Oude Kerk. Bewaarde documenten van de christenvervolgung tot circa 300 na christus." Kampen: Kok, 1988.
- Catholic Online. "Sts. Perpetua and Felicity." Geraadpleegd juli 2016 op www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=48.
- Habermehl, P. "Perpetua und der Ägypter oder Bilder des Bösen in frühen afrikanischen Christentum. Ein Versuch zur Passio Sanctarum Perpetua et Felicitatis." De Gruyter, 2004.

- Halporn, J.W. "Literary History and Generic Expectations in the Passio and Acta Perpetuae." *Vigiliae Christianae* 45.3, pp. 223-41, 1991.
- Harris, J.R. en Gifford, S.K. "The Acts of the Martyrdom of Perpetua and Felicitas: The Original Greek Text" Londen: C.J. Clay and Sons, 1890.
- Heffernan, T.J. "The Passion of Perpetua and Felicity." Oxford University Press, 2012.
- Hunink, V.J.C. "Eeuwig geluk. De Passie van de vroeg-christelijke martelaressen Perpetua en Felicitas & drie preken van Augustinus." Inleiding van A.A.R. Bastiaensen. Meinema, 2004.
- Kitzler, P. "Passio Perpetuae and Acta Perpetuae: Between Tradition and Innovation." *Listy Filologické / Folia Philologica*, vol. 130. no. ½. pp. 1-19, 2007.
- -----, "From 'Passio Perpetuae' to 'Acta Perpetuae': Recontextualizing a Martyr Story in the Literature of the Early Church." De Gruyter, 2015.
- Monceaux, P. "Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne. I. Tertullien et les origines." *Culture et Civilisation*, 1966 (herdruk van Parijs, 1901).
- Robinson, J.A. "The Passion of S. Perpetua" Cambridge University Press, 1891.
- The Perseus Project. Word Frequency Information. Geraadpleegd mei 2016 op [www.perseus.tufts.edu/hopper/wordfreq?lang=greek&lookup=eu\)loge%2Fw](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/wordfreq?lang=greek&lookup=eu)loge%2Fw).
- Westra, L.H. "Dooop in de vroege kerk: oorsprong." *Lucepedia. Digitale theologische encyclopedie*. Geraadpleegd mei 2016 op www.lucepedia.nl/dossieritem/doop-in-de-vroege-kerk-oorsprong/doop-in-de-vroege-kerk-oorsprong.

